

Sámi dieđalaš áigečála

Sámi dieđalaš áigečála

2/2013

Doaimmahan

Jussi Ylikoski, Lene Antonsen, Vuokko Hirvonen,
Johan Klemet Kalstad ja Mikael Svonni

Sámi diedalaš áigečála

Sámi diedalaš áigečála almmuha diedalaš artihkkaliid, girjeárvvostallamiid ja eará čállosiid sámi servodaga, kultuvrra, giela, historjjá ja eará sámi ja eamiálbmogiid guoski fáttáid birra. Áigečállaga almmuhit Sámi allaskuvla ja UiT Norgga ártkalaš universitehta Sámi dutkamiid guovddáš ovttas. Diedalaš áigečállagiid ja lágádusaid Norgga registaris Sámi diedalaš áigečála lea diedalaš almmuheami bajimus dásis (dási 2) <<http://dbh.nsd.uib.no>>. Artihkkalat ja eará čállosat, mat fállon juvvojit Sámi diedalaš áigečállagii, galget leat čállojuvvon man nu sámegeillii. Sámi diedalaš áigečála čállinrávvagat gávdnojit áigečállaga neahttasiidduin <<http://aigecala.no>>.

Doaimmahus

Jussi Ylikoski (váldodoaimmaheadji), Sámi allaskuvla; jussi.ylikoski@samiskhs.no
Lene Antonsen, UiT Norgga ártkalaš universitehta; lene.antonsen@uit.no
Vuokko Hirvonen, Sámi allaskuvla; vuokko.hirvonen@samiskhs.no
Johan Klemet Kalstad, Sámi allaskuvla; johankk@samiskhs.no
Mikael Svonni, UiT Norgga ártkalaš universitehta; mikael.svonni@uit.no

Doaimmahusčáli

Arnstein Johnskareng, UiT Norgga ártkalaš universitehta; arnstein.johnskareng@uit.no

Doaimmahusráđđi

Veli-Pekka Lehtola, Oulu universitehta
Hanna Outakoski, Ubmi universitehta
Håkan Rydving, Bergena universitehta
Kaarina Vuolab-Lohi, Oulu universitehta

Norgga dutkanráđđi (Norges forskningsråd) lea dorjon Sámi diedalaš áigečállaga almmuheami.

Sámi diedalaš áigečála is an academic periodical that publishes articles, book reviews etc. on a wide range of topics, written in any of the Sami languages. All articles have English summaries. Established in 1994, *Sámi diedalaš áigečála* is published by the Sámi University College and the Centre for Sami Studies at the UiT The Arctic University of Norway.

Sámi allaskuvla, Guovdageaidnu
UiT Norgga ártkalaš universitehta Sámi dutkamiid guovddáš, Romsa
<<http://aigecala.no>>

Gráfalaš bargu: Bjørn Hatteng, UiT Norgga ártkalaš universitehta Sámi dutkamiid guovddáš
Deaddilan: HSL-trykkeriet, UiT Norgga ártkalaš universitehta
ISSN: 0805-4312

Sisdoallu

Lene Antonsen

Čállinmeattáhusaid guorran	7
<i>Tracking misspellings</i>	32

Gunvor Guttorm

Lánjaid stellen – duddjoma ovdánahttinbargu fenomenologalaš geahčastagas	33
<i>Of young birch – duodji research and artistic work in a phenomenological perspective</i>	48

Čállinmeattáhusaid guorran

LENE ANTONSEN

UiT Norgga ártkalaš universitehta

Lean guorahallan davvisámegiell teavsttaid, maid lean viežžan internehtas Norggas ja Suomas, oaidnin dihte mo čállit hálddašit čállingiela ja mat leat dábeamos čállinmeattáhusat. Dutkanmateriálas 4 % sániin eai leat čállojuvvon norpma mielde, ja analysa čájeha ahte ii leat doarvái dušše máhttit iežas dadjama ja čállingiela njuolggá oktavuoda, muhto eksplisihhta grammatihkkamáhttu lea maiddái dárbbalaš. Stuurimus čuolmmat leat earuhit čállingiela *a* ja *á* ja čállit konsonántaguovddáza riektá, ja erenoamážit sániin, main lea *i*-máttá, bohciidit váttisvuodát sojahangehčosiin. Čállit dárbbasa maiddái diehtit mo heivehit loatnasániid ja lasihit kásusgehčosiid iniálaolanádusaide ja loguide. Sátnedárkkistanprográmma fuomášuhtá 78 % čállinmeattáhusain, ja 82 %:s dain dáhpusain prográmma fállá čállái rivttes čállinhámi.

Fáddásániit: davvisámegiella, čállinvuohki, čállinmáhttu, čállinmeattáhusat, sátnedárkkistanprográmma

1 Láidehus

Davvisámegiela dálá čállinvuohki lea leamaš fámus 1979 rájes, ja manjimus stuora rievvadusat bohte jagi 1985. Vaikko leat mánja suopmana, de lei álggus jáhkku dasa, ahte galggašii leat álki čállit go olmmoš beare dovdá oktavuoda iežas suopmana ja čállingiela gaskkas (Sammallahti 1985). Eanaš dálá čállit leat bajásšaddan dáinna odđá čállinvugiin, ja stuora oasis čállin lea leamaš goitge veaháš sámegiell čállinoahpahuš skuvllas. Mu dutkanjearaldagat leat: Makkár váttisvuodát leat čállin čállinvuogi ektui? Dárbbasitgo eatnigiellat čállit máhttit eksplisihhta grammatihka (nugo olmmoš oahppá skuvllas dahje grammatihkkagirjjiid vehkiin) vai sáhttet čállit norpma mielde? Jagi 2007 rájes lea leamaš vejolaš geavahit sátnedárkkistanprográmma. Man muddui prográmma sáhtá veahkehit čállit?

Čuovvovaš guovtti kapihttalis čilgen oanehaččat dálá čállingiela duogáza ja mo sátnedárkkistanprográmma doaibmá. Njealját kapihttalis giedahalan čállinmeattáhusaid. Viđát ja guđát kapihttaliin guorahalan dutkanmateriála ja maiddái mo sátnedárkkistanprográmma doaibmá dutkanmateriála ektui. Manjimus kapihttalis lea konklusuvdna, mas bohtá ovdan ahte riektáčállin ii leat álo nu álki.

2 Čállingiella

Dálá davvisámegiela čállinvuohki lea Ruota ja Norgga ja nuppe dáfus Suoma čállingielaid ovttastuhttin, ja dan vuodđun lei gáibáduš ahte dat galgá leat ovttagárdán ja álki, muhto seammás dárkil (Magga 1985: 32). Alfabehtalaš čállingielaid ideálan dávjá adno, ahte juohke fonema galggašii álo merkejuvvot seammá bustávain, ja bustávvalohku galggašii leat seammá stuoris go fonemalohku. Sámeigiela čállinvuohki ii leat áibbas dán ideála mielde, go muhtun konsonánttat merkejuvvojit guvttiin bustávain, nugo *hj*, *hl*, *hm*, *hn*, *hr*, *nj*, *dj* ja *lj*. Dasa lassin čállojuvvojit muhtun konsonánttat guovtte dahje golmma ládje, ovdamearkka dihte /j/ čállojuvvo sihke *i-*, *j-* ja *g-*bustávain, nugo sániin *johka*, *láigi* ja *leage*. Preaspirašuvdna merkejuvvo dušše muhtun oktavuodain, nugo *sáhttu*-sánis, muhto ii fal *áitti-*, *árppu-* ja *mannat*-sániin. (Magga 2010: 40; 1985: 33–34.)

Magga (1985: 33–34) čállá maiddá, ahte fonemalaš erohusat eai álo merkejuvvo, ja čujuha guhkes ja oanehis duppaljietnadagaide mat čállojuvvojit seammá ládje, nu ahte sátni *golli* mearkkaša sihke /gol'li/ ja /golli/. Nubbi čuolbma lea go čállingielas *lj* mearkkaša sihke /lj/ ja /l'lj/, ovdamearkka dihte *solju* ja *vielja*. Oanehis ja guhkes vokálat *e*, *i*, *u* ja *o* eai earuhuvvo, nu ahte *juhken* lea sihke *juohkit-* ja *juhkat-*vearbbaid preterihthápmi. Muhto eai buot dát erohusat albman juohke suopmanis, ja lea álkit oahppat čállit guokte hupmangiela jiena seammá bustávain go čállingielas earuhit guokte jiena, mat eai earuhuvvo čállit hupmangiela (Bergsland 1952: 37–38).

Prinsihpalaččat davvisámi čállinvuohki lea fonemalaš iige morfologalaš, go jietnadatmerkemis ii earuhuvvo mii lea sáni mátta ja geažus. Gávdnoidit goitge spiehkastagat go ovdamearkka dihte čállit *beatnagiiguin* dan sajis go **beatnagiiguin* mii livččii dadjama mielde, ja seammá ládje *oappástan*, *áhčiska* dan sajis go **oappáttan*, **áhčiskka* (Magga 1985: 34).

Oktasaš čállinvuogis lea veaháš válljenfriddjavuohta, go lea lohpi čállit enklihtalaš partihkkala sihke oktii ovddabeale sániin (suomagiela málle mielde), *boahtágo*, ja sierra sátnin, *boahtá go*, nugo dáhpi lea Norggas ja Ruotas. Čállingielas leat maiddá muhtun buohtalas sojahanhámit, ja mángga sánis leat oarje- ja nuortavariánttat. (Magga 1998.)

Mañnel go čállinvuohki mearriduvvui, leat Norgga beale Sámi giellaráđđi (SGR) ja sámi parlamentáralaš giellaorgána Sámeigiela giellalávdegoddi (SGL), mas ledje miellahtut buot golmma riikkas, dohkkehan tearbmalisttuid ja dahkan mearrádusaid muhtun áššiin, mat leat leamaš eahpečielgasat. SGL mañimuš

normerenmearrádus bodii 2005:s, ja erenoamážit dan mañnel lea normeren geavatláččat dáhpáhuvvan nu ahte oahpaheaddjit ja čállit leat čuvvon sátnegirjjiid ja grammatihkkagirjjiid. Dehálaččamus girjjit 2012 rádjai leat Sammallahti 1989, Svonni 1990, Sammallahti 1993, Nickel 1994, Kåven ja earát 1995, SNSO 2000, Sammallahti ja Nickel 2006, Nickel ja Sammallahti 2008. Oahppogirjenorpma ođđaseamos veršuvdna almmuhuvvui jagis 2003 (*Čállinrávagirji* 2003). Nielsena sátnegirji (1979 (1932–1962)) lea leamaš dehálaš gáldu sátnevuorkká ja sániid huksehusa dáfus. Dán artihkkalis lean maiddái váldán vuhtii Svonni (2013) sátnegirji, mii almmuhuvvui easkka mañnel go ledjen čoaggán dutkanmateriála.

Jagis 2013 álggahuvvui Sámi parlamentáralaš ráđi vuollásaš orgána Sámi Giellagáldu, mas leat giellajuhkosat viđa sámegiela várás. Giellajuhkosiid ovdasvástádussan lea earret eará čállingiela normeren. Vuosttaš doaibmajagi davvisámegiela juogus dohkkehii tearbmalisttuid, muhto ii dahkan oppalaš mearrádusaid normerema hárrái. Sámi Giellagáldu doaibmá gaskaboddosaččat, ja ásahus soaitá nohkat juo geassemánu 30. beaivvi 2014. (SG ruovttusiidu.)

Sátnedárkkistanprográmma Divvun, man davvisámegiela veršuvdna válbmanii jagi 2007 loahpas, vuodđuduvvá SGR ja SGL mearrádusaide, čállingiela prinsihpaid generaliseremii, sátnegirjjiide ja grammatihkaide. Prográmmii lasihuvvojit sánit vuosttažettiin teakstačoakkáldaga vuodul, muhto maiddái go lingvistat ja prográmma geavaheaddjit fuomášuhttet váilevašvuodaid. Sátnehámit divvojuvvojit dalle go bohtet ođđa normerenmearrádusat. (Njálmmálaš diehtu Divvun-joavkku lingvisttas Thomas Ommas 29.10.2013.)

Vaikko Divvun vuodđuduvvá normeremii, mii lea dahkkon Divvun-joavkku olggobealde, de sáhtá dattetge ieš prográmma váikkuhit olbmuid čállimii. Prográmma galggašii sisttisdoallat buot vejolaš sátnehámiid, maiddái sániid mat eai leat sátnegirjjiin eaige normerenmearrádusain. Prográmmas leat maiddái váillit. Erenoamáš ollu váillit ledje álgoveršuvnnas, mii lei fámus gitta ođđajagimánnui 2013, daningo ledje ollu váilevaš sánit, loatnasániid heiveheapmi ii lean álo konsekveanta ja nuppi stávvala genetiivaoatnun váillui sániin nugo *beaivve*.

3 Sátnedárkkistanprográmma vejolašvuodát

Juo 1980-logu loahpa rájes lea leamaš vejolaš dihtoriin čállit davvisámegiela bustávid. Álggos ledje mánga iešguđetgelágan čovdosa, muhto jagi 2000 rájes lea riikkaidgaskasaš dihtorstandárda Unicode leamaš dábálaš internehtas, ja

dihtorat bohtet fabrihkain davvisámi bustávaiguin. Mobiilatelefovnain ja távvaldihtoriin (neahhtabreahtain) ii leat velge sierra davvisámi boallobeavdi, ja dan dihte ihtet fas čállosat sámi bustávaidda haga internehtti, omd. Facebookii.

Čállii sáhtta Word- ja OpenOffice-programmaide viežžat Divvun-programma (<<http://divvun.no>>). Divvun vuodđuduvvá morfologalaš analysáhtoriidda maid Giellatekno- ja Divvun-joavkkut leat ráhkadan ovttas.¹ Analysáhtoriiguin sáhtta genereret sániid normatiiva sátnehámiid (detáljaid birra gč. Antonsen & Trosterud 2010), ja programmas lea dynámalaš sátnegoalloseapmi (detáljaid birra gč. Pieski ja earát 2008). Divvun lasiha rukses sázu sátnehámiide mat eai gávdno sátnesuorokkás.

Hástalus lea evttohit relevánta riektáčállon sáni čállái. Sátnedárkkistanprogramma *algoritma* (dárkkilit čilgejuvvon bargovuohki) vuodđuduvvá dasa, ahte galgá divvut boasttučállon sáni nu unnán go vejolaš beassat riektáčállon sátnái. Programma logahallá divvumušaid, mat sáhttet leat bustáva lasiheapmi, sihkkun, buhtten dahje guovtti bálddalas bustáva lonuheapmi, ja daid submi gohčoduvvo *divvungaskan*. Jus ferte dahkat guokte dákkár divvumuša, de lea divvungaska 2. (Levenshtein 1966; Damerau 1964.) Divvun vuoruhá evttosusaid main lea unnimus divvungaska, muhto algoritmii gullá maiddái vuoruhit evttosusaid, mat gullet meattáhusaide maid eatnigiellagat dávjá dahket. Muhtun bealit Divvuma Word-veršuvnnas gullet Microsoft-fitnodaga suollemasvuodáide ja leat dovdameahhtumat Divvun-joavkku lingvistiida (njálmálaš diehtu Divvun-joavkku jodiheaddjis Sjur Moshagenis 20.3.2013).

Divvun váldá vuhtii dušše ovttaskas sáni iige konteavstta, ja dan dihte ii sáhte evttohit divvut hámi mii gávdno gielas, nugo evttohit rievdadit sáni kásusa. Dasa dárbbasuvvo grammatihkkadárkkistanprogramma, ja dainna lea bargu álggahuvvon (Wiechetek 2012).

4 Čállinmeattáhusat

Čállima bunearaggát leat mánggaláganat. Deorowicz ja Ciura (2005: 276) juohki-ba čállima golbman lávkin, ja juohke lávkkis lea čuolbma. Olmmoš cealká iežas

1 Romssa universitehta ásahii 2001:s Giellatekno-joavkku, masa artihkalčállii gullá. Norgga Sámediggi ásahii 2004:s Divvun-joavkku (Divvun-čielggadeapmi 2009: 6), mii lea álggu rájes ovttasbargan Giellatekno-joavkkuin. Divvun-joavku sirdojuvvui Romssa universitehtii 2011:s. Giellatekno-joavkkus lea fokus analysaprográmmaid deskriptiiva beliin, ja Divvun-joavku fas ráhkada daid normatiiva veršuvnnaid.

Álgu	Vokála- guovddáš	Konsonánta- guovddáš	Soggi	Konsonánta- ravda	Vokála- ravda	Loahppa
<i>b</i>	<i>ea</i>	<i>tn</i>	<i>a</i>	<i>g</i>	<i>i</i>	<i>in</i>

Tabealla 1. Sáni *beatnagiin* fonotávttalaš posišuvnnat (Sammallahti 2006: 19). Tearpmat vuodduuvvet láhtengiela namahusaide (Bergsland 1946: 10).

Tabealla 1 fonotávttalaš posišuvnnaide lassin čujuhan maiddá *skárrui*, mas leat 1–3 konsonántta, mat leat ovddit távta loahppa ja mañit stávvala álgu. Ovda-mearkkat leat *ovdda-st-eaddjit*, ja partihkkala lasiheami oktavuodas *goi-tg-e* (Sammallahti 2006: 19). Geavahan tearpma *skárru* maiddá sániid goallosteamis. Njálmmálaš gielas skárus sáhtá dahpáhuvvat assimilašuvdna, go dat guokte seg-meantta sáhttet báidnit goabbat guoimmiska, nugo sánis *bajásšaddan*.

5 Dutkanmateriála

Dutkanmateriálan leat 135 teavstta (40 736 sáni), maid lean čoaggán interneahτας jagiid 2010–2012. Lean välljen formálalaš teavsttaid, mat dábálaččat čállojuvvojit normatiiva čállinvuogi mielde, inge leat váldán mielde Facebook ja persovnnalaš bloggaid. Vai materiála šaddá muhtun muddui homogena, de in leat váldán mielde teavsttaid main leat eanet go 6 % čállinmeattáhusat. Lean välljen eatnigiela čálliid teavsttaid ja lean dan dihte hilgon teavsttaid, main vuhtto ovdamearkka dihte kásusgeavaheamis, ahte čállis ii leat nana sámeigiella.

Divvun ii lean ovdal 2012 fállujuvvon neahttapubliserenprográmmaide, ja áidna vuohki čállái geavahit Divvuma veahkkin lei kopieret Word- dahje Open-Office-prográmmas čállojuvvon teavstta. Dan dihte leat interneahttateavsttat jáhkkimis dávjjimusat čállojuvvon Divvuma veahki haga. Materiálas leat sihke nuorta- ja oarjesuopmaniid teavsttat, ja 15,5 % teavsttain leat čállojuvvon Suoma bealde, muhto mángga Norgga beale teavsttas boahá čállis namas ovdan ahte son sáhtá leat Suoma bealde eret.

Go lean merkon teavsttaid čállinmeattáhusaid, de in leat beroštan gaska-mearkkain, nugo čuoggáin ja rihkuin, sániid oktii dahje sierra čállimis, teavstta formateremis, inge stuora dahje unna ovdabustávain, earret namain. Lean maiddá guođđán merkekeahhtá sullii 30 vejolaš sátnemeattáhusa, nugo *alkoholakeahtes*,

muittohuvvon ja *beaivegoahtán*. Čállinmeattáhusaid mearrideapmái geavahan SGL normerenmearrádusaid, Divvuma 2013-veršuvnna ja sátnegirjjiid mat leat namuhuvvon nuppi kapihttalis, earret Nielsen (1979 (1932–1962)). Čuovvovaš kapihttalis leat ollu ovdamearkkat, ja ruođuid siste lean čállán hámi maid lean atnán norbman.

6 Analyisa

Dutkanmateriálas lean defineren 4 % sániin čállinmeattáhussan, ja dain leat 120 meattáhusa maid anán časkinmeattáhussan. Dat leat dáhpáhusat maid lea váttis vuodštit olbmo dadjamis, ovdamearkka dihte *njelri* ja *ižamet* (*njealji*, *iežamet*). Daidda lean merken sátnetiippa, muhto in leat daid analyseren muđui.

Sátnetiipa	Lohku	Proseanta-lohku	Gorálaš dávjodat	Proseanta-lohku
Vuodđalogut, iniálaoanádusat (oktan kásusmerkemiin)	92	5 %	buot vuodđaloguin ja iniálaoanádusain mat eai leat nominatiivvas	24 %
Loatnasánit	260	15 %	buot loatnasániin	10 %
Namat	146	8 %	buot namain	4,2 %
Eará	1278	72 %	buot eará sániin	3,5 %
Oktiibuot	1776	100 %	buot sániin	4 %

Tabella 2. Čállinmeattáhusaid sátnetiippat mat gaskamearálaččat leat dávjijbut go buot sánit.

Tabellas 2 oaidnit guđiin sátnetiippain materiála 1776 čállinmeattáhusa dávjimusat bohciidit.² Loatnasániin oaivvildan dás viehka ođđa loatnasániid, mat leat heivehuvvon sámegillii dihto njuolggadusaid mielde, maid gieđahalan kapihttalis 6.2. Go árvoštallá sátnetiippaid dávjodaga, de lea dárbu váldit vuhtii

2 Cealkagat leat čujuhusas <<http://giellatekno.uit.no/research/guorran.html>>.

ahte eai buot sátnetiippat leat seammá dábálaččat teavsttain. Nuppi kolonnas lean rehkenastán gorálaš dávjodaga, mas bohtá ovdan ahte lea čállinmeattáhus olles 24 %:s inihtálaoanádusain ja vuodđaloguin, mat eai leat nominatiivvas. Maiddái loatnasániin lea čállinmeattáhus dávjjibut go eará sániin. Čuovvovaš vuollekapihttaliin geahčan dutkanmateriálas lagabui muhtun hámiid mat leat čállinnorpma vuostá.

6.1 Inihtálaoanádusaid ja loguid kásusmerken

SGR mearridii 1993:s ahte go gehčosa merke loguide, de galgá duppalčuoggá mañis merkejuvvot kásusgeažus ja máñggaidlogu dovddaldat. Goallosvokála galgá guodđit merkekeahhtá. Apostrofa sáhtá geavahuvvot ovttaidlogu genetiivva merkemii, jus dasa orru dárbu beallekongruenssa dihte. (SGR 1993.) Mañnel lea mearriduvvon geavahit seammá merkenvuogi, apostrofa haga, inihtálaoanádusaid (SGL 2005).

Nugo bohtá ovdan tabeallain 2 ja 3, de leat ollu meattáhusat čadnon inihtálaoanádusaid ja loguid kásusmerkemii. Dábáleamos meattáhus lea ahte lea čállojuvvon goallosvokála dahje duppalčuokkis váilu, omd. *2004:is*, *AUF:as*, *2013ái*, *NRK:ii*, *1965s* (*2004:s*, *AUF:s*, *2013:i*, *NRK:i*, *1965:s*). Eará dábálaš meattáhus lea čállit genetiiva-akkusatiivva *a*, nugo *NRK:a* (*NRK*). Jus inihtálaoanádus jietnaduvvo sátnin, de sáhtá mielde čállit goallosvokála duppalčuoggá haga, ja dasa lassin merket genetiiva-akkusatiivva *a* ja goallosvokála: *FOKUSis*, *FOKUSii* ja *FOKUSa*, muhto ii fal *SNFas*, *SNFii* ja *SNFa* (*SNF:s*, *SNF:i*, *SNF*) (*Čállinrávagirji* 2003: 59). Čállái sáhtá leat váttis earuhit dáid dáhpusaid ja diehtit goas son sáhtá čuovvut iežas dadjama ja goas ii.

Iniitálaoanádusaid ja loguid meattáhusat (92 sáni)	Lohku	Proseantalohku
Goallosvokála	55	50 %
Genetiiva-akkusatiiva merkejuvvon iniitálaoanádusaide	28	26 %
Duppálčuokkis váilu	25	23 %
Eará	2	2 %
Oktiibuot (muhtun sániin leat guokte meattáhusa)	110	100 %

Tabealla 3. Iniitálaoanádusaid ja loguid meattáhusat.

Čoahkkeloguide ja ortnetloguide merkejuvvojit suorggis ja kásus, nugo sánis 6:sa (= *guhttas*). Materiálas leat iniitálaoanádusat, main lea lohku oassin, čállojuvvon guovtti ládje genetiiva-akkusatiivvas, sihke *TV2* ja *TV2:ža*. Danne go eai gávdno čielga njuolggadusat dákkár dáhpáhusaide, de in leat merken ahte *TV2:ža* livččii norpma vuostá, vaikko Divvun ii dohkketge dan.

6.2 Loatnasánit ja vieris namat

Loatnasániid álggu galgá čállit vuolggagiela dahje riikkaidgaskasaš hámi mielde, ja sáni mañimuš távta galgá heivehit sáme giela dadjamii ja čállinvuohkáii. Dan mielde galgá čállojuvvot á dušše mañimuš távttas, maiddáii dalle go sátni lea goallossáni vuosttaš oassi. (*Čállinrávagirji* 2003: 34; Nickel & Sammallahti 2011: 34.) Loatnasátni mas lea dušše okta tákta, ii čuovo dán njuolggadusa boarrásat sátnegirjjiin. Ovdamearka lea *radio* (Káven ja earát 1995; SNSO 2000), muhto odđasat sátnegirjjiin ja Divvumis lea *rádio*, ja dán hámi leange atnán norbman dán barggus.

Erenoamážit ovttá loatnasánis leat dutkanmateriálas mánga iešguđetgelágan hámi mat eai čuovo loatnasániid heivehannjuolggadusaid, nugo *našunálalaš*, *našunalalaš* ja *naššuvnnalaš*. Mañimuš čállinhápmi gávdno boarrásat sátnegirjjiin (Sammallahti 1989; Káven ja earát 1995). Divvun dohkkeha mánga čállinhámi, sihke *našuvnnalaš*, *našunálalaš* ja *nationálalaš*, *našunála* ja *nationála*, go sátni čállojuvvo goappat ládje dáro- ja ruotagillii (dárog. *nasjonal*, ruotag. *national*). Ná mánga vejolaš čállinhámi sáhttet dahkat čállái váttisin muitit mo berrešii sáni čállit.

Loatnasánit: Meattáhusa posišuvdna	Lohku	Proseanta-lohku
Maŋimuš távttas (maiddái goallossáni mearusoasi maŋimuš távttas)	202	71 %
Eará távttas	62	22 %
Eará	8	3 %
Časkinmeattáhus	11	4 %
Oktiibuot (261 sánis)	283	100 %

Tabella 4. Loatnasániid čállinmeattáhusat.

Tabellas 4 lean geahččan lagabui materiála loatnasániid meattáhusaid. Stuorimus oassi meattáhusain lea maŋimuš távttas erenoamáš heiveheapmi sámegeahtadajamii, ja daid gaskkas lea meattáhus dávjá juogo konsonántaguovddážiis, nugo *várrepreseantta* (nominatiiva) (*várrepreseanta*), dahje vokálaguovddážiis, nugo *nomadalaš* (*nomádalaš*). Logi dáhpáhusa leat loatnasánit nugo *filkkas* (*fylkkas*), mat sátnegirjjiid mielde galget čállojuvvot *y*-bustávain, mii ii geavahuvvo davvisámi sániin earret go loatnasániin ja vieris namain (Nickel & Sammallahti 2011: 7). Eanaš dáhpáhusain muđui lea meattáhus juogo sokkis, nugo *lyralaš* (*lyralaš*) dahje gehčosa heiveheamis muđui, nugo *sosiala*, *regiuvnna*, *periferia* ja *observatora* (*sosiála*, *regiuvnna*, *periferiija*, *observatevra*).

Eará távttain leat dábaeamos meattáhusat *á* dan sajis go *a*, ovdamearkka dihte *konfirmášuvnnat* (*konfirmašuvnnat*), ja skárus go sáni vuosttaš távttas lea dušše okta stávval, nugo *komeantta* ja *mišuvdna* (*kommeantta*, *miššuvdna*, *miššovdna*). Ođđasat sátnegirjjiin lea dušše *miššovdna*-hápmi (Svonni 2013; Sammallahti & Nickel 2006), muhto Divvun dohkkeha goappašiid hámiid. Eará loatnasánit maid loahppa lea dáro- ja ruoŋagillii *-sjon* dahje *-tion*, čállojuvvojit *u*-vokálain nugo *veršuvdna* ja *akšuvdna*.

Unna jovkkoš mu materiálas leat sánit nugo *Cuppa*, *Hearge-Cuppas* ja *Filbma-cámpas*, maid čállit leat belohakkii heivehan sámegeahtadajamii. Divvun evttoha doalahit vuolggagiela hámi, muhto lasihit sokki nu ahte šaddá *Cupa*, *Hearge-Cupa* ja *Filbma-campas*.

Sátnegirjjiin lea maiddáa vieris báikenamaid mañimuš tákta heivehuvvon sámegillii. Divvun gáibida ahte olmmoš čállá heivehuvvon hámi, jus dat gávdno, go lasiha kásusgehčosa. Prográmma dohkkeha *Yellowknifes* ja *New Yorkas*, muhto ii dohkket *Italias* danne go heivehuvvon hápmi gávdno (*Itálias*). Buot vieris namaid vokálaguovddášmeattáhusat ja eanaš soggemeattáhusat leatge go *a* lea čállonjuvvon *á* sajis dahje nuppe ládje. Čállái ii leat nu álki diehtit mo galgá vieris namaid heivehit, go daid jietnadeapmi ii leat álo seammalágan miehtá Sámi. Sátnegirjjiit ja Divvun eai leat álo ovttá oaivilis, go sátnegirjjiin lea ovdamearkka dihte *Kanáda*-hápmi, muhto Divvun dohkkeha dušše *Kanada*-hámi.

Oassi namaid čállinmeattáhusain (18 %) guoská kásusgehčosa lasiheapmái. Muhtumin lea duppalčuokkis nama ja gehčosa gaskkas, ja muhtumin lea boasttugoallosvokála sáni máttatiippa ektui nugo sániin *Elverum:ii* ja *Bærumas* (*Elverumii*, *Bærumis*).

6.3 Erenoamáš sojaheamit ja suorggideamit

Muhtumin čáli sojahan- dahje suorggidanminsttar ii čuovo normerejuvvon minstara. Materiálas leat 34 dakkár dáhpáhusa. Čuolbma sáhtta leat máddagis, ja meattáhus dáhpáhuvvá dávjá konsonántamáddaga essiivvas nugo ovdamearkkas 1 lea sátni *oidnosin*. Dákkár hápmi lea dábálaš mángga suopmanis, muhto dohkálaš vuohki sihke Divvuma ja grammatihkkagirjjiid mielde lea lasihit *-(i)n*-gehčosa nominatiivamáddagii.

- (1) *Gaskkustit ja oidnosin* [oainnusin] dahkat nissonolbmuid eallima. (<http://www.saminissonforum.org>)
- (2) – *Dat livčče* [livččii] gal oba vuogas, jus ná geavašii (...) (<http://nrk.no>)
- (3) – *Dalle gal šattašii váddábun* [váddásabbon, váddáseabbon] rekruteret nuoraid eanandollui (...) (<http://nrk.no>)

Materiálas leat 14 konditionála hámi mat eai čuovo normerejuvvon sojaheami (SGL 2005), nugo ovdamearkkas 2. Adjektiiva *váttis* lea ovdamearkkas 3 suorggideuvvon kontrakšuvdnamáttan, vaikko sátnegirjjiid mielde *váttis* lea bárahisstávvaladjektiiva.

Nubbin meattáhusjoavkun leat substantiivvat maidda lea lasihuvvon oamastangeažus. Dutkanmateriálas leat 10 dakkár dáhpáhusa, ja daid gaskkas leat meattáhustiippat mat muđui leat dábálaččat nugo konsonántaguovddázis *riikkamet*

(riikamet), muhto gávdno maiddái boasttugehčosa lasiheapmi nugo *guoimmiseaset* (*guoimmiset*).

6.4 Posišuvdna sánis

Fonotávttalaš posišuvdna lea dehálaš fáktor, nugo boahdá ovdan tabeallas 5. Eanaš čállinmeattáhusat leat vokálaguovddážiis, konsonántaguovddážiis ja sokkis. Čuovvovaš vuollekapihttaliin giedahalan vokálaid ja konsonánttaid sierra.

Posišuvdna	Lohku	Proseantalohku
Álgu	5	0,3 %
Vokálaguovddáš	284	20 %
Konsonántaguovddáš	512	35 %
Soggi	461	32 %
Skárru	56	4 %
Konsonántaravda	52	4 %
Vokálaravda	7	0,5 %
Loahppa	68	5 %
Oktiibuot	1444	100 %

Tabealla 5. Mo čállinmeattáhusat juohkásit sáni posišuvnnaide.

6.4.1 Vokálaguovddáš, soggi ja vokálaravda

Sihke vokálaguovddážiis ja sokkis lea stuorimus čuolbma earuhit *á* ja *a* nugo boahdá ovdan tabeallas 6. Sihke oarjja- ja nuorttabealde gahččet dán guovtti vokála jietnadeamit oktii dihto jietnabirrašiin (Magga 2010: 31–32, 34; Sammallahti 2006: 18). Dat dahká váttisin čállái válljet rivttes vokála. Čállit čállet dávjji but *a* go galggašii merket *á* dan sajis go nuppe ládje.

	Vokálaguovddáš		Soggi	
	Lohku	Proseantalohku	Lohku	Proseantalohku
<i>a</i> (<i>á</i>)	114	40 %	161	35 %
<i>á</i> (<i>a</i>)	78	27 %	129	28 %
Diftongga	28	10 %	0	0 %
Diftongga- njuolgan	41	14 %	0	0 %
<i>i</i> (<i>e</i>)	0	0 %	22	5 %
<i>e</i> (<i>i</i>)	0	0 %	39	8 %
<i>u</i> (<i>o</i>)	5	2 %	28	6 %
<i>o</i> (<i>u</i>)	1	0,4 %	39	8 %
Eará	16	6 %	43	9 %
Oktiibuot	284	100 %	461	100 %

Tabella 6. Vokálaguovddáša ja sokki čállinmeattáhusat. Ruoduid siste lea normerejuvvon hápmi.

Sátnegirji sáhtta leat čállái veahkkin válljet rivttes bustáva vokálaguovddášis ja dalle go vuodđohámmis lea *á* sokkis, nugo *mánná*-sánis. Vokála *á* sáhtta maiddái leat sojaheami dahje suorggideami boadus nugo *manná* (vuodđohápmi lea *mannat*) ja *boarráseamos* (vuodđohápmi lea *boaris*). Dakkár dáhpáhusat dahket 40 % *á/a*-čállinmeattáhusain.

Vokálaguovddáš lea dávjá diftongga, ja soggevokála rievddadeapmi sáhtta dagahit ahte diftongga njuolgá, muhto dat ii dáhpáhuva seammá ládje buot suopmaniin. Oaidnit dahkkinomeniid mánggaidlogu genetiiva-akkusatiivahámi čállojuvvon sihke diftonggain nuortasuopmaniid mielde ja diftonganjuolgamiin. SGL (2005) mearridii ahte čállinvuogis galgá diftongga njuolgat maiddái dahkkinomenis. Eanaš sátnegirjijt leat čállojuvvon ovdal dán mearrádusa, ja dain leat dahkkinomenat main váilu diftonganjuolgan nugo *oahppiídráđđi* (*ohppiídráđđi*).

Mu materiálas dahket dahkkinomenat olles 70 % sániin, mat leat čállojuvvon diftonggain norpma vuostá nugo *eanandoalliid* (*eanandolliid*). Eará dáhpáhusat mat materiálas leat eanet go okta, leat konditionála, *oaččošii* (*oččošii*) ja illatiiva, *giellahálddašanguovlui* (*giellahálddašanguovlui*), vaikko grammatihkkagirjji mielde diftonga galgá njuolgat dáin sojahemiin (Nickel & Sammallahti 2011: 23–24).

Veaháš hárvvibut lea čállit earkilvokála go galggašii leat diftonga. 36 % dakkár sániin leat loatnasánit mat galget heivehuvvot davvisámi dadjamii, nugo *heissat* ja *orkeстера* (*heissat*, *orkeastara*), muhto maiddá eará sánit leat čállojuvvon diftongga haga, nugo *giellajovkkuide* ja *oahpaheaddjin* (essiiivvas) (*giellajoavkkuide*, *oahpaheaddjin*). Vaikko nuorttabeale diftonggaid jietnadeapmi molsašuddá jietnadatberrasa mielde, de materiálas lea dušše *dierpmi* (*dearpmi*) čállojuvvon boasttudiftonggain.

Davvisámegielas lea largo- ja allegrohámiid gaskkas erohus dadjamis. Sániid konsonánttat ja vokálat sáhttet oatnut dihto eavttuid mielde. Largo- ja allegrohámit leat muhtumin maiddá goabbat funkšuvnnas, go vearbagenetiivvas lea largohápmi *vácci* ja *goaru*, ja biehtalan- ja gohččunhámis lea allegrohápmi *váce* ja *goaro*. Mángeii sáhtta geavahit goappašiid variánttaid seammá ládje, nugo *boahhtit* ja *boahtet*. (Magga 2010: 30; Sammallahti 2006: 21–28.) Mun lean dán barggus čuvvon Nickel ja Sammallahti (2011: 22–23) listtu das guđemuš allegrohámit gullet čállingillii. Maiddá Divvun dohkkeha dáid hámiid.

Sániid goallosteami oktavuodas dáhpáhuvá dávjá vokáloatnun, muhto namuhuvvon grammatihkkagirjjis lea dušše čilgejuvvon ahte eanaš goallostuvvon substantiivvain lea vokáloatnun, muhto *á*-vokála oatnu háreve oarjjabealde (Nickel & Sammallahti 2011: 662). Divvun-prográmma čuovvu sátnegirjjiid ja gáibida, ahte vokála oatnu nominatiivagoallossániin. Prográmmas gávdnojit maiddá sánit main soggi galgá bissut guhkin, nugo goallossánit, mat leat goallostuvvon dihto bárahisstávvalsubstantiivvain ja loatnasániin, ja dasa lassin dahkkinomeniin nugo *alaguoddi* ja *bagadeaddji*. (Pieski ja earát 2008.) Sátnegirjjiin leat unnán sánit main lea dahkkinomen ovttaidlogus mearusoassin, muhto soggi bissu guhkin dain sániin maid lean gávdnan. Spiehkastat lea ođđa Sammallahti ja Nickel sátnegirji, mas vokála oatnu sánis *oahpaheaddjelatnja*, muhto *geavaheaddjimuitu*-sánis fas lea largohápmi (Sammallahti & Nickel 2006). Vejolaččat *geavaheaddji*- lea genetiivvas ja *oahpaheaddje*- lea nominatiivvas vaikko ii oro nu čielggas sániid mearkkašumi ektui. Divvun dohkkeha vokáloatnuma *oahpaheaddjelatnja*-sánis, muhto ii eará dahkkinomeniid goallossániin. Divvun

dohkkeha muđui genetiivaálgosaš goallošániid sihke allegro- ja largohámiin earret dalle go sátnegirjjiin gávdno dušše nubbi variánta (Pieski ja earát 2008).

Dutkanmateriálas *máilmmi* čállojuvvo dávjá eará ládje go sátnegirjji hápmi. Materiálas leat olles 11 geardde čállojuvvon allegrohápmi *máilmme*- dahje *máilmme* vaikko sátnegirjjiin ja Divvumis leat *máilmmi*- ja *máilmmi*, ovdamearkka dihte *máilmmesoahti* (*máilmmisoahti*). Maiddái goallošánit main sátnegirjjiid mielde galgá leat vokáloatnun, leat muhtumin čállon oatnuma haga, nugo *sámigiella* (*sámeigiella*). Divvun dohkkeha dán sáni. Muđui leat vokáloatnunmeattáhusat čadnon sojaheapmái ja suorggideapmái nugo *goaru* (biehttalanhápmi), *áiggušii* ja *báktesárgumiid* (*goaro*, *áiggošii*, *báktesárgumiid*).

6.4.2 Álgu, konsonántaguovddáš, konsonántaravda ja loahppa

Sáni álgokonsonánta lea hárvve čállon boastut. Áidna dáhpáhusat materiálas leat go vieris namain ja loatnasániin *c* lea čállojuvvon *k* sajis, nugo sánis *containariidda* (*kontaineriidda*, *konteaidnáriidda*). Divvun ii dohkket *konteaidnáriidda* vaikko lea sátnegirjjiis (Sammallahti & Nickel 2006). Daidda dáhpáhusaide lassin lea vel sátni *gránnjágielddaide* (*kránnjágielddaide*).

Konsonántaguovddáš lea váddáseamos posišuvdna čállit riehta. Tabeallas 7 boahdá ovdan ahte konsonántačoahkit main lea *h* ovddabeale *p*, *t*, *k*, *č*, *c*, leat váddásepmosat, ja dávjimus dáhpáhus lea čállit *h* + gemináhta dan sajis go *h* + eaŋkilkonsonántta, nugo jietnadeapmi leage dihto jietnabirrasiin, sihke oarjjabealde ja nuortabealde. Maiddái konsonántačoahkit *dn:tn* ja *bm:pm* leat váddásat go dat eai earuhuvvo nuortasuopmaniin (Magga 2010: 33). Eará váttis konsonántačoahkit leat *tk:tkk*, *lk:lkk*, *sk:skk* ja *st:stt*.

Tabeallas eai leat mielde dáhpáhusat maid feilan čielgasit lea goallošáni mearusoasi kásusválljen. Mearusoasis galgá dábálaččat leat nominatiiva ovttaidlogus, muhto sáhtta leat genetiiva dihto njuolggadusaid mielde (Nielsen 1979 (1926–1929): 290–291). Materiálas lea mángii politihkalaš orgánaid mearusoassi čállojuvvon genetiivvain, *Sámedikkiráđi* (*Sámediggeráđi*), vaikko sátnegirjjiid mielde dat galgá leat nominatiivvas.

Konsonántaravddain lea stuorimus čuoľbma ahte lea čállojuvvon *-d-* dan sajis go *-id-* (69 %), ja dávjimus sátni lea *hálidit* (*háliidit*). SGL (2005) mearrádus ii leat áibbas čuoľmma haga, danne go sámeigiela čállinvuogi mielde galggašii dalle biehttalanhápmiin dohkkehuvvot dušše *háliid* mii nuortasuopmaniin jietnaduvvošii /háälj/, dan sajis go *hálit* mii heive sin dadjami /háälit/. Divvun dohkkeha

Tiipa	Lohku	Detáljat			
<i>hx/hxx</i>	109	<i>hx (hxx)</i>	35	<i>hxx (hx)</i>	74
<i>xk/xkk*</i>	70	<i>xkk (xk)</i>	14	<i>xk (xkk)</i>	56
<i>x/xx</i>	41	<i>x (xx)</i>	20	<i>xx (x)</i>	21
<i>xt/xtt*</i>	43	<i>xtt (xt)</i>	27	<i>xt (xtt)</i>	17
<i>dj/ddj</i>	21	<i>dj (ddj)</i>	15	<i>ddj (dj)</i>	6
<i>dn/tn</i>	19	<i>tn (dn)</i>	17	<i>dn (tn)</i>	2
<i>lj/lj</i>	17	<i>lj/lj (llj)</i>	3	<i>llj/llj/lj (lj)</i>	14
<i>čč/žž</i>	17	<i>čč (žž)</i>	9	<i>žž (čč)</i>	8
<i>ld/ldd</i>	11	<i>ldd (ld)</i>	7	<i>ld (ldd)</i>	4
<i>bm/pm</i>	6	<i>pm (bm)</i>	2	<i>bm (pm)</i>	4
<i>t/¢</i>	8	<i>t (¢)</i>	8		
Eará	149				
Oktiibuot	511				

* ii *hx/hxx*

Tabella 7. Dávjjimusat boastut čállojuvvon konsonántaguovddázat. Ruoduid siste lea hápmi čállon norpma mielde.

hálit, háliid, háliit. Konsonántaravddas lea muhtumin *đ* čállojuvvon *d* sajis dábalaš dadjama mielde, nugo *orođit (orodit)*. Muhtumin lea *ž* čállojuvvon *š* sajis nugo *njunnožii (njunnošii)*. Grammatihkkagirjji mielde galgá dušše diminutiivahápmi čállojuvvot *š:ž* molsašumiin (Nickel & Sammallahti 2011: 77).

Sátneloahpas 9 % meattáhusain lea *s* dahje *š* válljen, mii sáhttá leat boadus das ahte ii juohke suopmanis gullo *š* gokko čállingielas čállo, nugo *olmmos (olmmoš)*. Muhto eanaš sátneloahppameattáhusat gusket sojahangehčosiidda nugo vuolábeale cealkagiin:

- (4) *Son lea ovttas prográmmajodiheddjin [prográmmajodiheddjiin] Anne Rimmenin [Rimmeniin].* (<http://se.wikipedia.org>)
- (5) *Dál ilbmá ges neahtta-bláđđiin [neahttabláđđiin].* (<http://www.kpk.no>)
- (6) *Áššiid [Áššit] mat galget riikačoahkkin [riikačoahkkima] ovdii, galget leat čilgejuvvon.* (<http://www.samefolketsparti.no>)
- (7) *Beassážit [Beassážiid] áiggi dáppe lágiduvvo Sámi beassášfestivála.* (<http://www.samiskhs.no>)
- (8) *Málesteadđji nissonid [nissoniid] gávdnat servvodatviesus (...)* (<http://www.nrk.no>)
- (9) *Son bargá sámiid giella- ja kulturvuoigatvuodaid ovdii, eandalit [eandalii] mánáid ektui (...)* (<http://www.samisiida.org>)

Erenoamážit *i*-mátta dahká váttisvuodaid čállái. 32 %:s loahppakonsonánttaid meattáhusain lea čállojuvvon *-n* dan sajis go *-in* ovttaidlogu komitatiivvas dahje mánggaidlogu lokatiivvas, nugo lea ovdamearkkas 4. Meattáhus sáhtta mannat nuppe guvlui, ja 4 %:s dáhpáhusain lea *-in* dan sajis go *-n*, nugo ovdamearkkas 5. Oasis meattáhusain (25 %) čállí lea čállán *-i* sániin main galggašii leat *-ii*, nugo sániin *válddi* ja *kursi* (*válddii*, *kursii*). Ovdamearkkain 6–8 leat sánit maid gehčosa ektui čállí ii leat diehtán galgágo leat *-iid*, *-it* vai *-id*, ja dákkár váttisvuodát dahket 16 % dáhpáhusain. Ovdamearkkas 9 lea sátni *eandalit* mii gávdno materiálas golmma iešgudetgelágan neahttabáikkis vižžojuvvon teavsttain. Hápmi *eandalii* mii sátnegirjjiid ja Divvuma mielde lea riehta, ii gávdno materiálas.

6.5 Oppalaš analysa

Analysas lean geahččan sámegeiela čállinmeattáhusaid sihke sátnetiippa ja bustáva posišuvnna ektui. Dehálaš sátnetiipat leat iniálaoanádusat ja logut. Daid kásusmerkennjuolggadusat leat moalkát, iige čállái leatge nu álki ipmirdit manne dihto oktavuodain sáhtta čállit goallosvokála muhto eará oktavuodain ii. Maiddái loatnasániin leat dájvá meattáhusat, vaikko daidda gávdnojit njuolggadusat mo heivehit daid čállingillii. Muhtun loatnasániin leat mánga vejolaš čállinhámi, earret eará danne go lea vejolaš daid heivehit suoma-, dáro-, ruota- dahje vuolgagiela hámiid vuodul.

Go guorahallá materiála bustávvaposišuvnna mielde, de leat konsonánta-guovddáš ja soggi váddásepmosat čállit riehta. Dain leat 28 % čadnon loatnasániid ja vieris namaid heiveheapmái. Čállí ii sáhte muđuige dušše luohttit iežas dadjami, ii

go analysabohtosat čájehit ahte eksplisihtta grammatihkkamáhttu lea dárbašlaš. Stuurimus čuolbma lea earuhit *á* ja *a*, ja čállii sáhtta garviti sullii 40 % meattáhusain jus diehtá goas *á* ihtá sojaheami dihte. Veahkkin sáhtášii leat diehtit, ahte sihke sojaheamis ja suorggideamis čállingielas measta álo *i* rievddada *á*:in, iige *a*:in, ja *-at*-vearbbaid preseansa ovttaidlogu 3. persovvna hámi soggi čállojuvvo *-á*. Konsonántaguovddášis dáhpáhuvvá dássemolsun mii lea systemáhtalaš, muhto mángga suopmanis dat ii gullo juohke jietnadatbirrasis. Go ovdamearkka dihte galgá earuhit konsonántačohkiid sániin *bodni* ja *botni* dahje *áhkku* ja *áhku*, de livččii veahkki máhttit earuhit nominatiivva ja genetiiva-akkusatiivva funkšuvnnaid cealkagis. Nubbi vuohki livččii buohtastahttit dáid sániid rievddadeami eará sániiguin main dássemolsun gullo juohke suopmanis.

Čállinmeattáhusat sáni loahpas leat ollu dávjjibut *i*-mátta-sániin go eará máttatiippain. Čállái livččii ávkkálaš buohtastahttit daid sániin, mas sáni sojahan-geažus albmana čielgaseappot, ovdamearkka dihte buohtastahttit *bora-i* ja *vácci-i*, *skuvlla-id* ja *ášši-id*, *hoavdda-in* ja *jođiheddji-in*. Morfologalaš máhttu livččii ávkin vai muitá bárahistávvalsubstantiivvaide lasihit *-ii*- nugo sániin *nisson-ii* ja *nisson-iid*, ja maiddái essiivahámi čállit norpma mielde mii lea lasihit *-(i)n* nominatiivahápmái, maiddái dalle go sánis lea bárahistávvalmátta.

6.6 Sátnedárkkistanprográmma veahkkin

Lean analyseren materiála testenprográmmain (Moshagen 2008), masa lean lasihan Divvuma veršuvvna 2.3³ oaidnin dihte man bures prográmma máhtta veahkehit čállii. Divvun gávdná 78 % merkejuvvon čállinmeattáhusain, muhto testenbohtosat čájehit maiddái man bures prográmma máhtta evttohit rivttes riektáčállon sáni.⁴ Divvun fállá geavaheaddjái vuos kontekstafálu (olgeš-coahkkalanfálu) mas sáhttet leat gitta vihtta evttohusa. Geavaheaddji sáhtta dasa lassin rahpat dialogaláseža mas sáhttet leat eanet go vihtta evttohusa. Eai buohkat fuomáš dan vejolašvuoda, ja dan dihte leage dehálaš ahte relevánta evttohus lea viđa vuosttaš evttohusa gaskkas.

Nugo lea čilgejuvvon goalmát kapihttalas, de evttohanalgoritma vuoddu-
duvvá divvungaskii, ja materiála gaskamearálaš divvungaska lea 1,24. Dalle buohtastahtán boasttučállon sáni riektáčállon hámiin mii lea lagamus.

3 Davvisámi veršuvvna 2.3, 20130206-70068.

4 Testenbohtosat leat čujuhusas <<http://giellatekno.uit.no/research/guorran.html>>.

Divvun-prográmma relevánta evttohus:

1. evttohus	Divvun-gaska	2–5. evttohus	Divvun-gaska	6–17. evttohus	Divvun-gaska	Ii leat relevánta evttohus	Divvun-gaska
959	1,13	253	1,20	14	1,50	232	1,80
65,24 %		17,21 %		1,8 %		15,8 %	

Tabealla 8. Man bures Divvun-prográmma máhtta addit relevánta evttohusa čállái gaskamearálaš divvungaska ektui.

Tabeallas 8 oaidnit ahte made unnit divvungaska lea, dađe čeahpit lea Divvun evttohit rivttes divvumuša. Konteakstafáhus leat vihtta evttohusa, ja daid gaskkas lea rivttes evttohus 82 %:s dáhpáhusain. Engelasgiela Word-sátneárkkistanprográmmain sáhtii oažžut rivttes evttohusa viđa vuosttaš evttohusa gaskkas 96 %:s dain háviin go prográmma gávdná meattáhusa (Deorowicz & Ciura 2005: 282). Algoritmii mii vuodđoduvvá divvungaskii lea vejolaš lasihit mánggalágan prinsihpaid (geahča ovdamearkka dihte Kukich 1992, Deorowicz & Ciura 2005, Mitton 2009). Namuhuvvon Word-prográmma algoritmmat eai leat dihtosis, danne go prográmma lea gávpegálvu.

Vuolábealde leat muhtun ovdamearkkat das makkár evttohusaid Divvun addá geavaheaddjái. Ruođuid siste lea divvungaska. Ovdamearka 10 čájeha ahte lassenjuolggadusain sáhtta lea stuorit deaddu go divvungaskkas. Prográmma *ie > ea* -njuolggadusa vuodul Divvun evttoha divvut *dierpmi > dearpmi* ja *dierpmi > dearbmi* vaikko divvungaska lea 2 ja 3.

- (10) *dierpmi > dearpmi* ⁽²⁾, *dearbmi* ⁽³⁾, *dierpmá* ⁽¹⁾, *fierpmi* ⁽¹⁾, *jierpmi* ⁽¹⁾
- (11) *filkkas > fikkas* ⁽¹⁾, *Hilkkas* ⁽¹⁾, *bilkkas* ⁽¹⁾, *fiŋkkas* ⁽¹⁾, *fiškkas* ⁽¹⁾, *fylkkas* ⁽¹⁾, ...
- (12) *dunnje > Tonje* ⁽³⁾, *dennje* ⁽¹⁾, *duneje* ⁽¹⁾, *dutnje* ⁽¹⁾, ...
- (13) *eandalitge > Gand-alit-ge* ⁽³⁾, *Gand-alitge* ⁽²⁾, *Land-alit-ge* ⁽³⁾, *Land-alitge* ⁽²⁾, *Sand-alit-ge* ⁽³⁾, *Sand-alitge* ⁽²⁾, *eanaalit-ge* ⁽²⁾, *eanaalitge* ⁽¹⁾, *eanoalit-ge* ⁽²⁾, *eanoalitge* ⁽¹⁾, *eaidalitge* ⁽¹⁾, *eandaliige* ⁽¹⁾, ...
- (14) *17-jahkkásaš > 17-vahkkosaš* ⁽²⁾ (Rivttes hápmi: *17-jahkkásaš* ⁽¹⁾)

Ovdamearkkas 11 evttoha Divvun *filkkas* hápmái *fylkkas* easkka guđádin. Prográmmas ii gávdno njuolggadus vuoruhit $i > y$ -rievdadusa, ja dan dihte dat ii evttohuvoige ovdal eará vejolašvuodaid.

Ovdamearkkat 12–13 čájehit ahte Divvun evttoha dájvá rievdadit sáni álgokonsonántta, vaikko materiálas dákkár dáhpáhusat leat háreve (vrd. tabeallain 6), ja dalle dábálaččat lea sáhkan $c > k$. Seammá ovdamearkkain evttohuvojit namat vaikko boasttučállojuvvon sánis ii leat stuorra álgobustávva. Sivva dasa ahte Divvun evttoha namaid menddo dájvá, lea vejolaččat dat ahte gielain main leat unnit čállinmeattáhusat go sáme gielas, leat namat vel dájvjit čállinmeattáhustiipa, ja prográmma vuodđoalgoritma váldá dan vuhtii. Namuhuvvon ovdamearkkat čájehit maiddá, ahte jus válddášii vuhtii sániid dájvodaga go vuoruha evttohusaid, de livčče *fylkkas*, *dutnje* ja *eandaliige* lean bajimusas dain evttohusain.

Imaštan go prográmma nu dájvá evttoha initalaoanádusaid dahje sániid main lea goallossáhcu. Eatnigiel čáli sáhtá mojuhallat dákkár evttohusain nu guhká go relevánta evttohus dattetge lea konteakstafáhus. Váttisvuolta čuožžila jus dakkár evttohusat hoiget relevánta evttohusa konteakstafáhus eret, nugo ovdamearkkas 13.

Vaikko prográmma áinnas fállá sáni mas lea goallossáhcu dalle go ii galggaše, de dat ii leat seammá čeahppi giedahallat sániid main lea sáhcu. Divvun ii máhte obanassiige evttohit relevánta sáni go substantiiva lasihuvvo lohku, nugo ovdamearkkas 14 mas lea sátni *17-jahkkásaš* (*17-jahkásaš*), ja prográmma máhtá dušše oktii riekta evttohit goallossázu dalle go dat galggašii leat, namalassii sánis *epoastta* (*e-poastta*).

Divvun ii dohkket 53 oktan sátnin čállojuvvon sátnajoavkku, nugo *matgohčoduvvojit*, *baldindihtii*, *stobolusa*, *bargiguovttos*, *nudaddjon* ja *ovdamearkkadihte* (*mat gohčoduvvojit*, *baldin dihtii*, *stobo lusa*, *bargi guovttos*, *nu daddjon*, *ovdamearkka dihte*). Moadde sáni maid Divvun háliida čállit sátnelihtun, čállojuvojit goabbat ládje sátnegirjiin, nugo *albma ládje* dan sajis go *albmáládje*, ja *ovddos guvlui* dan sajis go *ovddosguvlui*. Prográmma ii máhte dahkat nuppe gežiid ja evttohit goallostit sániid, mat leat čállon sátnelihtun nugo *eahpe čielggas* (*eahpečielggas*), danne go dat váldá vuhtii dušše ovttaskas sániid.

Divvun ii atte relevánta evttohusa vuosttaš viđa evttohusa gaskkas 94 dáhpáhusas maid divvungaska lea 1. Dain leat 28 % dakkár sánit main lea goallossáhcu. Divvun lea lasihan rukses sázu 690 sátnái maid in leat merkon čállinmeattáhussan. Dat lea eanaš namat ja sitáhtat, ja maiddá sátnemeattáhusat

(geahča viđát kapihttala), muhto daid gaskkas leat maiddái sámeziel sánit maid prográmma berrešii dovdat, nugo *identiteahta*, *mánáid-CD* ja *E10-geaidnu*.

7 Konklusuvdna

Dutkanmateriálas lea 4 %:s sániin čállinmeattáhus. Dat čájeha ahte ii leat nu álki čállit sámeziela norpma mielde. Sivvat sáhttet leat mánga. Čállit eai oainne sámeziel teavsttaid seammá ollu go eanetlogugielaid teavsttaid. Sámezielas leat dasa lassin ollu eanet iešguđetgelágan sátnehámit go ovdamearkka dihte dárogielas (Antonsen & Trosterud 2010: 6–7). Go teavsttaid logadettiin sánit eai dihtto nu dávjá ahte báhcet muitui, de čállit fertet sániid alccesis stávedit go daid čállá. Analysabohtosat viđát kapihttalis čájehitge, ahte čállit ii sáhte dušše luohttit iežas dadjami, muhto dárbbáša diehtit makkár buncarággát iežas suopmanis leat čál-lingiela ektui ja dalle geavahit eksplisihhta grammatihkkamáhtu veahkkin. Dát mearkkaša ovdamearkka dihte dan, ahte čállit dárbbáša diehtit makkár sojahanhámiin son galgá merket dássemolsuma vaikko dat ii gullo su suopmanis, ja maiddái leat diđolaš mo galgá *i*-máddagiid sojahangehčosiid čállit.

Muhtun sánit leat čállojuvvon iešguđetge ládje sátnegirjjiin, iige Divvunprográmma dohkket buot sániid mat leat sátnegirjjiin. Norbma ii álo leat nu čielggas. Normerekeahces áššin lea sániid čállit sátnelihttun dahje goallossátnin, ja soggevokála vejolaš oatnun sániid goallosteami oktavuodas. Muhtun normeremiid eai buot čállit háliit čuoovvut, nugo dahkkinomena diftonganjuolgama ja vearbba *háliidit* normerema. Goappašat ovdamearkkat gullet nuortasuopmanii. Dábalaš meattáhusiipa lea iniálaoanádusaid ja loguid kásusmerken, ja daid čállinjuolggadusat sáhttet leat njulgestaga snugormastingeađgin čállái. Loatnasániid heiveheapmi čuoovvu njuolggadusaid, muhto muhtun sániin leat nu mánga vejolaš čállinhámi, ahte dat eai sajáiduva čállingillii. Buot dáid áššiid gieđahallan gulašii lunddolaččat Sámi Giellagáldu bargui, jus beare doaibma-áigodat guhkiduvvošii.

Sátnedárkkistanprográmma lea buorre veahkkin daningo dat fuomášuhtá eanaš čállinmeattáhusaid. Prográmma potentiála lea gávdnat ii-sátni-meattáhusaid, ja dat gávnai 78 % dutkanmateriála čállinmeattáhusain, ja 82 %:s dain dat fála relevánta hámi čállái kontekstafálu. Dát ii leat nu buorre boadus jus buohtastahtá engelasziela Word-sátnedárkkistanprográmmain mii máhtá

fállat rivttes hámi 96 %:s dáhpáhusain, muhto sáhtta leat váttis buohtastahttit engelasgiela ja sámegiela prográmmaid go leat nu stuorra erohusat sihke gielaid morfologiija ja čállingiela dáfus. Guđát kapihttala analysa almmostahttáge dattetge ahte prográmmas leat buoridanmunit, nugo sániid lasiheapmi ja evttohusaid välljema algoritmma buorideapmi.

Dán artihkkala materiála ii leat nu hirpmat stuoris, inge leat buot detáljaidge árvvoštallan. Stuorit guorahallan livččii dehálaš dahkat sihke normerenbarggu ja čállinoahpahusa vuodđun.

Giitosat

Giittán Sámi diedđalaš áigečállaga anonyma árvvoštalli ja doaimmahusgotti fuomášumiid ovddas. Giittán maiddái Trond Trosteruda ávkkálaš ságastallamiin.

Dutkanmateriála

Teavsttat leat vižžojuvvon internehtas čuovvovaš čujuhusain:

<http://klemetti.blogspot.com>
<http://naturvernforbundet.no>
<http://nsr.no>
<http://rauna.wordpress.com>
[http://se.wikipedia.org⁵](http://se.wikipedia.org<sup>5</sup)
<http://www.enontekionsanomat.fi>
<http://www.galdu.org>
<http://www.kafjord.com>
<http://www.kpk.no>
<http://www.lapinkansa.fi>
<http://www.lapinliitto.fi>
<http://www.marianpaivat.fi>
<http://www.metsa.fi>
<http://www.nesseby.kommune.no>

5 Lean Wikipedia veršuvdnahistorjjá bokte viežžan golmma čállii teavsttaid mañimuš veršuvnnaid, mat leat čállojuvvon ovdal go earát leat daid rievdadan.

<http://www.nrk.no>
<http://www.samefolketsparti.no>
<http://www.saminissonforum.org>
<http://www.samisiida.org>
<http://www.samiskhs.no>
<http://www.siif.no>
<http://www.skabmagovat.fi>
<http://yle.fi>

Girjjálašvuohta

- Antonsen, Lene & Trosterud, Trond 2010: Manne dihtor galgá máhttit grammatihka? – *Sámi dieđalaš áigečála* 1/2010: 3–28. <<http://site.uit.no/aigecala/sda-1-2010-antonsen-ja-trosterud/>> (26.02.2014).
- Bergsland, Knut 1946: *Røros-lappisk grammatikk – et forsøk på strukturell språkbeskrivelse*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B. Skrifter XLIII. Oslo: Aschehoug.
- Bergsland, Knut 1952: Hvordan den nye samiske rettskrivningen ble til. – *Sameliv. Samisk selskaps årbok 1951–52*: 28–50.
- Čállinrávagirji 2003. Sámedikki giellaossodat ja Sámedikki oahpahasossodat. <<http://www.samit.no/callinravvagat.pdf>> (25.02.2014).
- Damerau, Frederick J. 1964: A technique for computer detection and correction of spelling errors. – *Communications of the ACM* 7(3): 171–176. <<http://dl.acm.org/citation.cfm?doid=363958.363994>> (24.02.2014).
- Deorowicz, Sebastian & Ciura, Marcin G. 2005: Correcting spelling errors by modelling their causes. – *International Journal of Applied Mathematics and Computer Science* 15(2): 275–285. <<https://www.amcs.uz.zgora.pl/?action=paper&paper=246>> (26.02.2014).
- Divvun-čielggadeapmi 2009 = Asplan Viak: *Sametinget – Permanent driftsorganisasjon for Divvun-prosjektet*. Endelig utgave 2009-03-31. Asplan Viak AS. <http://www.divvun.no/adm/board/Permanent_driftsorganisasjon_for_Divvun-prosjektet.pdf> (26.02.2014).
- Kåven, Brita & Jernsletten, Johan & Nordal, Ingrid & Eira, John Henrik & Solbakk, Aage 1995: *Sámi-dáru sátnegirji*. Kárášjohka: Davvi Girji.

- Kukich, Karen 1992: Techniques for Automatically Correcting Words in Text. – *ACM Compiling Surveys* 24(4): 377–439. <<http://www.devl.fr/docs/these/bibli/Kukich1992Techniqueforautomatically.pdf>> (26.02.2014).
- Levenshtein, V. I. 1966: Binary codes capable of correcting deletions, insertions and reversals. – *Soviet Physics Doklady* 10(8): 707–710 [Jorgaluvvon publikašuvnnas *Doklady Akademii Nauk SSSR* 163(4): 845–848.] <<http://profs.sci.univr.it/~liptak/ALBioinfo/files/levenshtein66.pdf>> (24.02.2014).
- Länsman, Outi 2009: Oahppiid feaillat čállosiin. – Johanna Ijäs & Nils Øivind Helander (doaimm.), *Sáhkavuoruin sáhkkan. Sámegiela ja sámi girjjálašvuodá muhtin áigeguovdilis dutkanfáttát*. Dieđut 1/2009. [Guovdageaidnu]: Sámi allaskuvla. 70–85.
- Magga, Ole Henrik 1985: Davvisámegiela čállinvuogi gielalaš vuodđu. – *Giela dutkan, dikšun ja oahpaheapmi*. Dieđut 2/1985. [Guovdageaidnu]: Sámi Instituhta. 32–41.
- Magga, Ole Henrik 1998: Noen normeringsproblem i samisk. – Ruth Vatvedt Fjeld & Boye Wangenstein (doaimm.), *Normer og regler. Festskrift til Dag Gundersen 15. januar 1998*. [Oslo]: Nordisk forening for leksikografi. 90–101.
- Magga, Ole Henrik 2010: Fonetihka vuodđu. [Oahppomateriála čoakkáldagas *Teakstačoakkáldat – Sámi 108*. Sámi allaskuvla.]
- Mitton, Roger 2009: Ordering the suggestions of a spellchecker without using context. – *Natural Language Engineering* 15(02): 173–192. <<http://journals.cambridge.org/action/displayAbstract?fromPage=online&aid=4562996&fulltextType=RA&fileId=S1351324908004804>> (26.02.2014).
- Moshagen, Sjur Nørstebø 2008: A language technology test bench – automatized testing in the Divvun project. – Rickard Domeij, Sofie Johansson Kokkinakis, Ola Knutsson & Sylvana Sofkova Hashemi (doaimm.), *Proceedings of the Workshop on NLP for Reading and Writing – Resources, Algorithms and Tools*. NEALT Proceeding Series 3. Stockholm: SLTC. 19–21. <http://www.academia.edu/31117605/Proceedings_of_the_Workshop_on_NLP_for_Reading_and_Writing_-_Resources_Algorithms_and_Tools> (26.02.2014).
- Nickel, Klaus Peter 1994: *Samisk grammatikk*. Karasjok: Davvi Girji.
- Nickel, Klaus Peter & Sammallahti, Pekka 2008: *Duiskka-sámi sátnegirji*. Karasjok: Davvi Girji.
- Nickel, Klaus Peter & Sammallahti, Pekka 2011: *Nordsamisk grammatikk*. Karasjok: Davvi Girji.

- Nielsen, Konrad 1979 (1926–1929): *Lærebok i lappisk (samisk). Bind I: Grammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nielsen, Konrad 1979 (1932–1962): *Lappisk (samisk) ordbok grunnet på dialektene i Polmak, Karasjok og Kautokeino*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Pieski, Tomi & Moshagen, Sjur & Omma, Thomas 2008: *Goalloseapmi Divvunreaidduin*. <http://giellatekno.uit.no/background/Goalloseapmi_Divvun.pdf> (29.10.2013).
- Sammallahti, Pekka 1985: Muhtin fuomášahttimat nuppi stávvála vokálaid čállima birra oktasaš čállinvuogis. – *Giela dutkan, dikšun ja oahpaheapmi*. Dieđut 2/1985. [Guovdageaidnu]: Sámi Instituhtta. 68–74.
- Sammallahti, Pekka 1989: *Sámi-suoma sátnegirji*. Ohcejohka: Jorgaleaddji.
- Sammallahti, Pekka 1993: *Sámi-suoma-sámi sátnegirji*. Ohcejohka: Girjegiisá.
- Sammallahti, Pekka 2006: *Jietnadatoahpa vuodđokursa*. Logaldatmáנגgus. [Oulu]: Oulu universitehta.
- Sammallahti, Pekka & Nickel, Klaus Peter 2006: *Sámi-duiskka sátnegirji*. Karasjok: Davvi Girji.
- SG ruovttusiidu = Sámi Giellagáldu ruovttusiidu. <<http://samigiellagaldu.org>> (26.01.2014).
- SGL 2005 = *Sámi giellalávdegoddi, Davvisámegiela juogus Čoahkkingirji 2/05*. 13.12.2005. Kárášjohka.
- SGR 1993 = *Sámi Giellaráđđi – čoahkkingirjeoassi*. Čoahkkin geassemánu 14.–15. b. 1993. Ášši 22/93 Mo merket gehčosiid loguide.
- SNSO 2000 = *Dáru-sámi sátnegirji*. Kárášjohka: Davvi Girji.
- Svonni, Mikael 1990: *Sámi-ruota, ruota-sámi sátnegirji*. Jokkmokk: Sámi Girjjit.
- Svonni, Mikael 2013: *Davvisámegiela-ruotagiela, ruotagiela-davvisámegiela sátnegirji*. Karasjok: ČálliidLágádus.
- Wiechetek, Linda 2012: Constraint Grammar based Correction of Grammatical Errors for North Sámi. – Guy De Pauw, Gilles-Maurice de Schryver, Mikel L. Forcada, Kepa Sarasola, Francis M. Tyers & Peter Waiganjo Wagacha (doaimm.), *Proceedings of the Workshop on Language Technology for Normalisation of Less-Resourced Languages*. SaLTMiL8 – AfLaT 2012. European Language Resources Association (ELRA). 35–40. <<http://tshwanedje.com/publications/SaLTMiL8-AfLaT2012.pdf>> (25.02.2014).

Tracking misspellings

This article presents a study of North Saami texts published in Norway and Finland and collected from the Internet in order to see how native writers master the orthography, and what kind of misspellings are the most frequent ones. In the material, 4% of the words are not written according to the norm. The analysis of the mistakes reveals that it is not enough to know the relationship between pronunciation and the orthographic rules; knowledge of formal grammar is also necessary. The biggest problem is to distinguish between *a* and *á*, and to write the consonant centre of the word correctly. Finding the correct combination of stem and suffix is problematic, especially for *i*-stems. The writer also needs to know how to adapt loan words to the orthography. The existence of a wide range of possible variants of some frequent loan words only makes it worse. The biggest group of misspellings contains incorrect case suffixing of acronyms and numbers. These rules are complex and contra intuitive. The North Saami spell checking program discovers 78% of the misspellings and offers the correct spelling among the five first candidates in 82% of the cases.

Keywords: North Saami, orthography, writing skills, misspellings, spellchecking program

LENE ANTONSEN

UiT The Arctic University of Norway

lene.antsen@uit.no

Lánjáid stellen – duddjoma ovdánahttinbargu fenomenologalaš geahčastagas

GUNVOR GUTTORM

Sámi allaskuvla

Dát artihkal lea vuodđuduvvon duodjeovdánahttinprošehtii, maid lean čadahan Sámi allaskuvllas jagiid 2010–2012, ja mii de lea oassi empiriijas. Báikkit, ávdnasat ja muđui vásáhusat mat bohtet muitui, leat gávnnadeamit mat buktet bohtosiid, ja dat sáhttet leat áibbas eará go dat maid lei álgoálggus jurddašan duddjot. Dát gávnnadeamit leat rumašlaččat. Artihkkala čuolbma lea mo duddjon ja duojára vásáhusat deaivvadit ja mii dan deaivvadeamis lea boadusin. Lean geavahan Merleau-Ponty (1994, 2012 (1962)) čállosiid rumašlaš fenomenologiija birra go lean geahččalan áddet mii lea su mielas rumašlaš vásáhus dahje eallinmáilmmi gamus dovdan, ja suokkardalan dan ektui mo iežan duddjonvásáhusaid sáhttá čilget fenomenologalaš lahkonaŋvugiin.

Fáddásáni: duodji, fenomenologiija, rumašlaš vásáhus, lánját

Láidehus

Lean gorgnon mielli ala go galggaŋ doppe viežžat ávdnasiid. Várdádan guovllu ja báikki maid bures dovddan, go lean mánnávuoda rájes juo gálašan johkačázis ja dovdan gokko lea eanemus rávdnji ja gokko lea dan mađe coagis ahte sáhttá rasttildit joga vácci dahje vuoji. Dálvet lean fas rasttildan joga go lea leamaš jiekŋa ja diedán gokko suttit lávejit leat. Lean haksán návethája, bávččagahttán julggiid savnnjedettiin njuoskasuinniiguin nu, ahte juolggit velá spiidejit, gollon dukkorat-tadettiin olgun, čierastan luohkáin, gállán muohttaga ja ráhkadan čuoiganláhtuid ja doalahan daid rabasin. Lean dovdan, mo jiella galmmiha rupmaša, go lean láht-tis čippostaladettiin eatni veahkehan gápmasiid ostet. Ávnnastettiin lean jurddašan, makkár vásáhusat leat darvánan munnje iežan mánnávuodaruovttustan. Muittán olles rupmašiin. Dan maid dál oainnán, gávnnan fas rumašlaš muittus. Mánnávuodaruovttu báikkit, dávvirat ja fearánat leat cieggan rupmašii.

Dát artihkal lea vuodđuduvvon duodjeovdánahttinprošehtii, maid lean čadahan Sámi allaskuvllas jagiid 2010–2012, ja mii de lea oassi empiriijas.

Dutkin hásttuhuvvon geahčat beliid, nugo dás ávdnasiid ja dávviriid mat leat oasis ollislaš vásáhusas. Báikkit, ávdnasat ja muđui vásáhusat mat bohtet muitui, leat gávnnadeamit mat buktet bohtosiid, ja dat sáhttet leat áibbas eará go

dat maid lei álgoálggus jurddašan duddjot. Dát gávnnadeamit leat rumašlaččat. Duodjedutkami, nugo eará praktihkalaš estehtalaš dutkamiidda, lea hástalusson go seamma olmmoš galgá leat sihke duojár ja dutki. Artihkkala čuolbma lea mo duddjon ja duojára vásáhusat deaivvadit ja mii dan deaivvadeamis lea boadusin.

Praktihkalaš estehtalaš dutkamis leat guokte beali, duddjon dahje dahkan ja teorehtalaš suokkardallan. Duojis lea dahkan, mas gáibiduvvo motorihkka. Tin (2011) čállá ahte omd. giehta máhttá juoidá maid vuoignja ii máhte. Giehta máhttá čatnat min ávnnaslaš duohtavuhtii ja mii dasto šaddá rumašlaš árbevierrun (Tin 2011: 155). Dalle ii leat doarvái duddjot ja diktit duoji iežas mitalit, muhto dutki ferte lassin de nagodit gaskkustit dahkanoasi ja mo dutki oaidná dás odđa dieđu. Lean geavahan Merleau-Ponty (1994, 2012 (1962)) čállosiid rumašlaš fenomenologiija birra go lean geahččalan áddet mii lea su mielas rumašlaš vásáhus dahje eallinmáilmmi gamus dovdan, ja suokkardalan dan ektui mo iežan duddjonvásáhusaid sáhttá čilget fenomenologalaš lahkonaanvugiin. Fenomenologiijas navdojuvvo ahte duojár ja dutki lea seamma, ja duddjon lea vuolggasadjin, ja dasa lassin lea dat dás guovddázis. Fenomenologalaš lahkonaanvuohki guorahallá mo máilbmi šaddá máilbmin ja makkár rolla mis olmmožin lea dán šaddamis (Tin 2011: 202). Mo mun gávnadan *látnjá*-fenomenain ja oaččuhan dujiid das? Dasto mo dain loahpas bihtáid mielde šaddá boadus? Lea fenomenaid ihtimis dahje badjáneamis sáhka, ja dasto gaskavuohhta das mii ihtá ja min rupmašiin. Nie deattuha dasto fenomenologiija eanet olbmo rupmaša vásiheami go empiralaš vásiheami dahje dan proseassa mii guoská dasa go ávnnas šaddá duodjin. Diehtagis ii leat máilmmi oinnolašvuohhta čilgejuvvon danne go mii fuomášat máilmmi min dovduid ja áicamiid bokte. Fenomenologiijas deattuhuvvo justa ahte máilbmi oidno danne go mii dan vásihat iežamet rupmašiin (Tin 2011: 202).

Danne ferte rabas mielain váldit vuostá dan maid máilbmi fállá, muhto ferte leat maid gearggus oaidnit daid mánggalágan beliid mo máilbmi ihtá oidnosii. Mu čállosa ulbmil lea geavahit iežan duddjonvásáhusaid, masa gullá ávdnasiiguin bargat, guovlluide oahpásmuvvat, dávviriid dárkut ja duddjot, ja čalmmustahttit dáid fenomenaid. Ávnnasteapmi ja ávdnasat šaddet maiddáid duddjonbarggu subjeaktan, go dat leat láidestan duddjoma ovddos guvlui.

Ledjen mángii oaidnán iešguđetge guovllus, geaidnoguorain, telegráfolinjáin, rođuin ja johkagáttiin, ahte soahkemuorat leat njáskon vai guovllut rahpasit. Go lean oaidnán lánjaid fieradeamen, de lean jurddašan ahte galggašii daid čohkket ja duddjot dain juoidá. Nu lean álggahan prošeavtta maid lean gohčodan *Lánját*.

Prošeavtta ulbmil lea leamaš searvat duodjeovdánahttinbargguide, mas duddjonproseassa lea guovddázis, dan rájes go ávdnasa fáhten.

Jurdda lei gávdnat vuogas stelliid dujiide maid ovdal ledjen duddjon, ja prošeakta šattai sihke persovnnalaš mátkin áiggiid ja guovlluid čađa ja ávnnaslaš čieknudeapmin.

Prošeavtta boadus hápmašuvai duodjeinstallašuvdnan, mii lea leamaš čájáhusain.¹ Eai buot duojit leat juohke sajis čájehuvvon, go *duddjon*-sáttni iešalddis muitala ahte juoga lea ain jođus, nu ahte muhtomin leat bohtán ođđa duojit ja muhtun sajiin fas eai leat buot duojit fárus.

Dutkamuša lahknanvuohki ja teorehtalaš duogáš

Lean erenoamážit lohkan Merleau-Ponty čállin girjji *Kroppens fenomenologi* (1994) ja geahččan mo ea.ea. Halvorsen (2005), Tin (2011) ja Bengtsson (2001) leat dulkon su. Go lea sáhka fenomenologijias, de lea maiddá veara namuhit fenomenologijia vuodđudeaddji Edmund Husserla, ja su čállosiid lean maiddá geahččan sekundára gálduin, nugo Mikkel Tina (2011), Else Marie Halvorsena (2005) ja Jan Bengtssona (2001) čállosiin.

Duddjoma boadus lea leamaš rabas, vaikko lean ovddalgihtii jurddašan makkár ávdnasiid áiggun geavahit ja maid áiggošin duddjot. Dattege lean spiehkastan jurdagiin dadistaga go leat bohtán ođđa jurdagat. Juohke lávki duddjodettiin lea addán ođđa vejolašvuodaid.

Maiddá feministtalaš dutkamis leat persovnnalaš vásáhusat leamaš dehálaččat, ja nu de čalmmustahttet dutki vuolggasaji suokkardaladettiin dutkanfáttáid. Lean muhtun iežan ovddit čállosiin dán beali lokten oidnosii, go lean govven duoji ja duddjoma (gč. omd. Guttorm 2001, 2009, 2012). Eanaš dán čállosiin lean sajáidahtán iežan sihke duojarin, sápmelažžan, duodjestudeantan ja duodjedutkin. Nugo álggahin čállosa, de dán artihkkalis eambo geavahan iežan rumašlaš vásáhusaid. Frykman (2012) čállá ahte maiddá dutkit váikkuhuvvojit ja doibmet dovdduid ja áicamiid vuodul. Son oaivvilda ahte go dávvirat ožžot heakka kulturfágaid dutkamis ja álget gulahallat birrasiin, de dat čájeha man láhkai báikkit šaddet báikin min daguid bokte ja mo rumaš váikkuha kultuvrii (Frykman 2012). Frykman gohčoda affektiivva jorgaleapmin kulturfágaid dutkamis dan go ii dušše

1 Johkamohki márkaniin (3.–7.2.2012), Guovdageainnu gilišiljus (10.–20.5.2012), Sámi allaskuvllas (24.–25.10.2012) ja Arktikumis Roavvenjárggas (7.11.–8.12.2012).

govve ja divaštala giela ja symbolaid, muhto maiddáí vásáhusaid ja dovdduid (Frykman 2012: 34). Dovddut ja áicamat čatnet olbmo birrasii ja dien láhkai de sajáidahttet dat olbmuid eallinmáilbmái (Frykman 2012: 39). Feministtalaš dutkit cuiggodedje ahte eallin, rumaš, áicamat ja vásáhusat ledje báhcán olggobeallai dutkandoaimmaid, danne go dušše sánit ja giella ledje čalmmustuvvon. Feministtalaš dutkamis háliidedje dutkit loktet oidnosii eallima rumašlaš ja biologalaš osiid, ja danne váldojuvvui doaba *affeakta* atnui. Dan sadjái go jearrat makkár dovddut ja áicamat leat olbmui, de jerrojuvvui ahte makkár doaibma dain lea. (Frykman 2012: 34–35.) Affektiivva jorgaleami de sáhtta čatnat fenomenologalaš teoriijaide.

Vásáhusat leat eamiálbmotmetodologijaid oktasaš bealli (gč. Battiste 2000). Dát vásáhusat sáhttet leat persovnnalaččat dahje maiddáí oktasaččat eamiálbmotjoavkku siskkobealde. Shawn Wilson (2008) deattuha eamiálbmotmetodologija vásáhusbeliid. Wilson oaivvilda ahte eamiálbmotdutkan, nugo buot eará dutkit, leat dieđu ozus ja dan ovdánahttimin (Wilson 2008). Wilson geavaha iežas ovdamearkan das mo su vásáhusat leat hábmen su eamiálbmotdutkan ja su dutkama. Son oaidná ahte dutkan lea okta dahku dahje artikuleren eamiálbmoteallimis. Dahku ii sáhte badjánit guoros áimmus, oaivvilda Wilson, olbmo oktavuodát dávviriidda, dáhpáhusaide, lundui, universii ja ideaide duddjojít dan. (Wilson 2008: 80–97.) Wilson ii leat geavahan fenomenologija lahknanvuohkin, muhto akšuvdnadutkanvuogi, mas váldodeaddu lea ahte dutki searvá dutkanprošektii dainna ulbmiliin ahte háliida juoidá rievdadit. Son oaivvilda, nugo dulkon su, ahte olmmoš iežas rabasvuodain sáhtta idihit odđa dieđu go vuhtii váldá dan maid oktavuodát sáhttet addit. Dát rabasvuodta lea fenomenologijas guovddázis. Son dadjá ea.ea. ahte dan sadjái go oaidnit iežamet oktavuodas eará olbmuiguin dahje dávviriiguin, de mii *leat* oktavuodát maid mii doallat ja main leat oassin (Wilson 2008: 80). Oainnán su barggu namuhan vearan go son lokte dutki sajádaga sihke dutkin ja olmmožin. Dát oktavuodát dagahit ahte dutki ii leat goassege okto go lea dutkamin.

Husserla vásiheapmi – čilgehus

Fenomenologija lea viiddis fáddá, mii geavahuvvo mánggalágan fágasurggiin. Fenomenologija vuolggasadji lea (ovda)diehtu dahje dovdu mii ii leat čilgejuvvon dahje čadnon makkárga vuogádagaide, ja maid mii diehtit go eallit máilmmis. (Halvorsen 2005: 6.) Lei 1900-logu álggus go fenomenologija vuodđudeaddji

Edmund Husserl (1859–1938) čuoččuhii ahte fenomenologiija ii leat čielga filosofiija, muhto lahkonanvuohki dahje bargovuohki das mo áddet máilmmi (Husserl 2004 (1913): 51). Su čuoččuhus ahte dutki ieš lea fenomena guovddážis lea šaddan fenomenologiija dovdomearkan. Fenomenologiija lea vásáhusa filosofiija, dainna oaviliin ahte muhtun ášši ihtá oidnosii buot iežas iešvuodaiguin ja mearkkašumiiguin olbmo vásáhusaid bokte. Dávvirat ja áššit eai gávdno guorusvuodas, dain lea oktavuohhta masa dahje geasa nu, ja dain lea mearkkašupmi ja ulbmil (Halvorsen 2005: 7). Ášši sajáidahttin dihto oktavuhtii lea dárbbalaš. Ulbmil dahje intensiivna leage oalle guovddážis Husserla fenomenologiijas. Fenomenologiijas ii sáhte diehtaga, nu gohčoduvvon luonddu jierpmi dahje eará fuomášumiid váldit diehttelassan, muhto olmmoš ferte ollásit doahttalit ja gudnis atnit dan maid lea guorahallamin. Dáhpáhusat ja deaivideamit leat iešheanaláččat, ja go mii daid nagodat rahpasit doahttalit, de fidnet vásáhusa. Go mis lea vásáhus, de sáhttit dan bokte čilget áššiid. Vásáhus lea jávohis álgu, ja buot teoriijat ja doahpagat vulget vásáhusas. (Bengtsson 2001: 26.) Muhtun dáhpáhusa ulbmil dahje intensiivna mohkasta vuos gamus dovdama bokte, mii ii diehtomielaláččat guorahallojuvvo.

Fenomenologiija vuodul gávdno máilbmi jo ovdal go reflekeret dan. Danne fenomenologiijas geahččalat mii áddet iešguđetlágan dáhpáhusaid min vásáhusaid bokte, almmá dan haga ahte mii geahččalat daid kategoriseret dahje čilget. Dán oainnu lea erenoamážit Merleau-Ponty ovddidan (Merleau-Ponty 1994). Go galgá leat vuoiggaláš daidda fenomenaide maid guorahallá, de ii sáhte duhtat oahpes ja mearriduvvon doahpágiidda, muhto ferte álgit buhtes ja sánehis vásáhusas ja dan čilget sánaláččat (Bengtsson 2001: 63).

Eallinmáilbmi, rumaš ja gamus dovdan

Sihke Husserl ja Merleau-Ponty oaidniba ja deattuheaba árgabeaivvi. Soai čatnaba maid dieđalašvuoda fenomenologiijai, go geavaheaba doahpaga *eallinmáilbmi* (duiskkagillii *Lebenswelt*). Árgabeaivi dahje eallin nugo dat hurgá, ovddasta Husserla mielas lunddolaš eallima ja guottu, ja mii dohkkehat dan jávohaga (Halvorsen 2005: 8). Eallinmáilbmi lea vásihuvvon árgabeaivi nugo mii eallit dan. Nu lea eallinmáilbmi vuodđun buot empiraláš teoriijaide ja buotlágan dieđalaš doaimmaide (Bengtsson 2001: 46). Dieppe, árgabeaivvis, viežžá dieđa vásáhusaid, ja dohko galggašii fas doalvut teoriijaid. Eallinmáilbmi lea ovdarefleksiiva ja ovdadieđalaš, ja danne dárbbalaš dieđa dan (Bengtsson 2001: 46). Dieđa abstrahere eallinmáilmmi ja geahččala dahkat dan áddehahttin jierpmaláččat, muhto seam-

más gáidá das mo áddet eallinmáilmmi vásáhusaid bokte. Go manan ávnnastit oahpes báikkiide ja geahčan ođđa čalmmiiguin ávnnashivvodaga doppe, de raban seammás ođđa vejolašvuodaid ávnnasteamis. Mun in oainne dušše ávdnasiid, muhto maiddá guovllu. Dát vejolašvuodát livčče eará jus duddjogoađášin ávdnasiin mat leat jo mu bargobájis. Mii leat máilmmis iežamet vejolašvuodaiguin, ja rahpat buot áiccuid go geavahat olles rupmaša dán duostut (Halvorsen 2008: 10).

Merleau-Ponty spiehkasta veaháš Husserla eallinmáilmmi oainnus, go deattuha rumašlaš vásáhusa. Son cuiggoda objektiivvalaš diedamáilmmi, mii dušše čujuha máilbmái maid sáhtta fáktádieđuiguin mihtidit, ja mas ii leat sadji olmmošlaš beliide. Merleau-Ponty erenoamážit cuiggoda Descartesa dualismma, mas jurdda ja rumaš lea juhkkovuvvon, ja olbmo dovddut eai leat luohtehahttit go galgat oazžut čiekŋalat áddejumi ja dieđu. Merleau-Ponty mielde ii sáhte eallinmáilbmi leat čadnon dušše doahpagiidda ja teorehtalaš ideaide, muhto maiddá árgabeaivválaš vásáhusaide mat ihtet fáhkka ja maid vuodul doahpagat, sánit ja jurddašepmi leat badjánan. Son háliida čatnat rupmaša ja jurdaga oktii, ja rupmašis lea fápmu hábmet iežas ulbmila. Dieđalaš máilbmi mii nanne objektivitehta lea Merleau-Ponty mielas abstrákta ja gáibida dasto earalágan máilmmi go dan mii duohtavuodas gávdno (Bengtsson 2001: 70). Dát máilbmi lea eallinmáilbmi (Bengtsson 2001: 70). Go Merleau-Ponty hállá eallinmáilmmis, de oaivvilda dan máilmmi, mii rahpasa midjiide buot áiccuid bokte ja mii lea min vásiheaddji subjeakta (Merleau-Ponty 1994: 33). Ja dát de lea gamus dovdan, mii vuolgá min árgabeavvi vásáhusain. Nuppe dáfus ii sáhte subjeakta luvvejuvvot fysalaš máilmmis dahje das, mii lea olggobealde subjeavtta. Danne ii leat nu ahte olbmos lea rumaš, mii lea máilmmis, muhto olmmoš lea máilmmis. Mii eat sáhte iežamet rupmaša áicat, ja danne ii sáhte rumaš leat dávvir, oaivvilda son.

Mun nappo áiccan olgguldas dávviriid mu rupmašiin, guoskkahan daid, dárkkun daid, jorahan daid, muhto rupmašan gal in áicca: jus dan livččen sáhtán dahkat, de livččen galgan oamastit nuppi rupmaša maid in sáhtáše áicat (Merleau-Ponty 1994: 33; artihkkala čáli jorgalan dánskkagiel jorgalusas).

Eallinmáilbmi lea dasto juoga nu lágan goalmát dássi, mii jorrá subjeavtta ja objeavtta gaskka, ja máilbmi váikkuha subjektii ja subjeakta váikkuha máilbmái. Go Merleau-Ponty hállá gamus dovdamis, de son oaivvilda ahte mii gamus dovdat dan vuodul maid ovdal leat vásihan iežamet eallimis, son čatná nappo gamus dovdamá ovdalaš vásáhusaide. Danne lea eallinmáilbmi historjjálaš, kultuvrralaš

ja sosiálalaš (Bengtsson 2001: 72). Lean dás geavahan sániid *gapmu* ja *gamus dovdat* go galgá áddet maid Merleau-Ponty oaivvilda go hállá dárkilis geahččama ja vásáhusa birra. *Gapmu* mearkkaša ahte don dieđát juoidá ovdal go leat analyhtalaččat čilgen dan. Go de dadjá ahte dát *gapmu* lea historjjálaččat, kultuvrralaččat ja sosiálalaččat čadnon, de ádden ahte vásáhusat justa leat čoagganan rupmašii, ja daid vuodul de sáhttit *gamus dovdat* ovdal go máhttit dan čilget.

Min oktavuoha dávviriidda eallinmáilmmis

Merleau-Ponty oaidná ahte luondu ii leat abstrákta, muhto lea biras min eallinmáilmmis. Muhto dasa lassin mii ráhkadat dávviriid, kultuvrralaš objeavttaid. Dávvir oazžu meinnega go lea dihto oktavuodas. (Merleau-Ponty 1994: 109–111.) Muhtun dávvira meinnet vuodđuduvvá dađistaga olbmuidgaskasaš gulahallamii (intersubjektivitehta) ja dasa ahte min rupmašat ellet dihto birrasis. Mii válljet ávdnasa guksái vai dan sáhttá duddjot, ja hábmet dan nu ahte sáhttá dainna juhkat káfe ja seammás bissu balssa alde. Guksi ja dan hápmi lea čadnon duojára vásáhussii guvssiin. Álkibut daddjon, go mun vásihan dihto meinnega guvssis, de lea dan sivas go lean vásihan guvssiid ovdal, ja guottán dieđuid guvssi birra rupmašis, dan dihtii go lean earáiguin ovtastallan, oaidnán ja lihkahallan guvssiid.

Bengtsson dulko Merleau-Ponty nu, ahte dávviriid ii sáhte dušše áddet ávnaslaš dávvirin nugo daid oaidná; dahje nuppiid sániiguin: ii leat dušše luondu, muhto maiddá kultuvra. Son geavaha ovdamearkan Leonardo da Vinci *Mona Lisa* -gova, ja čilge ahte dan iešvuoda ii sáhte dušše čilget ivnniid ja ávdnasa bokte, muhto das lea sisdoallu. Juohke dávvira ii sáhte áddet dušše ávnaslaš dávvirin, muhto dávvir riegáda go rumaš gávnna ávdnasiin. (Bengtsson 2001: 93.) Seamma láhkai sáhttá de lohkat duoji birra ahte juohke olmmoš ráhkada iežas mitalusa duodjái, muhto duodji maid áddejuvvo oktasaččat, joavkkuin ja birrasiin.

Rumašlaš diehtomielalašvuoha

Merleau-Ponty mielas lea subjeavtta rumaš mii eallá. Subjeakta lea dasto maid aktiivvalaš, ja dat maid subjeakta guoská ja geahččá, lea objeakta. Merleau-Ponty ii juoge gaskal subjeavtta ja objeavtta, muhto oaidná dobbelii. Son vuodušta olles iežas fenomenologijja jurddašeami rumašlaš oktavuhtii ja diehtomielalašvuhtii. Son ii eahpit ahte eallinmáilbmái maid gullá jurddašeapmi, muhto son čuočču-

ha ahte jurdagat ja dovdamušat ihtet easkka maŋŋá go lea leamaš vásáhus ja fuomášupmi, maid mii rumašlašččat áddet. Dan son gohčoda rumašlaš diehtomielalašvuhtan, mii dasto lea ovdalis jurdaga diehtomielalašvuoda. (Merleau-Ponty 2012 (1962): 387–415; gč. maid Tin 2011: 207.)

Dahkan ja dábit

Mikkel Tin ja Else Marie Halvorsen leaba suokkardallan rumašlaš fenomenologiija, ja goappašagat čujuheaba Merleau-Ponty čállošiidna rumašlaš vásiheamis (Halvorsen 2005; Tin 2011). Duddjomis geavaha dahkki giedaid. Mii leat hárvánan duddjot ja min lihkestagat leat šaddan oassin min rupmašis. Rumaš máhtá juoidá maid ii leat jurddašan ahte máhtá (Halvorsen 2005: 47; Tin 2011: 207–208). Go dahkat juoidá, de sáhttit čuovvut sajáiduvvan dábi. Dáhpi lea go motorihkka lea cieggan, ja dat lea cieggan go máhtit juoidá. Dán gohčoda Merleau-Ponty dáhperumašin (Merleau-Ponty 1994: 97–103; gč. maid Tin 2011: 19). Rumašlaš vásáhus riegeada rupmaša ja máilmmi gávnadeamis (Tin 2011: 207). Jus dán de galggašii fievrredit duddjomii ja geavahit mu látnjábarggu ovdamearkan, de sáhtá lohkat ahte mu duddjomis čuovun dihto duddjondieđuid. Mun duddjon nugo earátge dahket, ja dalle mun čájehan barggadettiin dan. Muhto dattege sáhtán addit dujiide ođđa mearkkašumi, ja dalle lean maid iđihan juoidá ođđa. Njuolggadusat sáhttet leat hámit ja duddjonmálet. Dan maid mun máhtán, lea vejolašvuhta mii gávdno danne go lean hárvjehallan dan máhtu mii mus lea. Muhto easkka dalle go dagan juoidá, de lávken vejolašvuodas (mus leat máhtut) dahkamii (geavahan máhtuid) ja das sáhtá boahit juoga ođđa. Lea vejolaš heivehit fenomenologiija jurdagiid duddjomii go olmmoš geavaha iežas giedaid ja olles rupmaša go duddjo, ja dasa lassin bargá ovtta ávdnasiiguin. Gáibiduvvo mus olmmožin leat rabas dasa mii boahá, ja lahkoni ášši almmá árvvoštallama haga. Muhto ferten iežan áddet dan dilis gos lean máilmmi dihtii ja máilbmi lea mu dihtii.

Go álggán reflektet, de reflektet maid vásáhusa mas ii leat vuos makkárga árvvoštallan. Ovdamearka dihtii go mun sahán lánjaid, de sahán daid, ja easkka go lean sahán, de reflektet. Go lean diehtomielalaš rupmašis máilmmi bokte, ja go lean diehtomielalaš máilmmis mu rupmaša bokte, de lea dahku ja lihkestapmi guovddáži, nugo Halvorsen čállá (Halvorsen 2005: 47). Lean ovttaoavvilis sihke Tinain ja Halvorseniin ahte rumašlaš diehtomielalašvuhta ja diđolašvuhta reflektetema bokte ii dárbbas buot háviid leat bálddalagaid, muhto sáhtá maid leat maŋŋálagaid. Dás ádden maid nu ahte diehtomielalašvuhta ii leat dušše

jurdaga bokte, muhto maiddáí rumašlaš, dat maid dakko bokte vásiha ja fuomáša. Hárjáneapmi lea dárbbášlaš, ja dájvja dat sajáiduvvá go mángii dahká juoidá, dassá go rumaš dan fáhte ja muitá (Merleau-Ponty 1994: 97–104). Nu de ádden maiddáí gamus dovdamá, ahte rumaš muitá, muhto olmmoš ii vuos sáhte čilget manne nu dovda. Muhtun oasit duddjomis leat jo sajáiduvvan rupmašii, nugo omd. mo galgga doallat sahá go sahan, nu ahte dušše barggan dan, almmá reflekterema haga, muhto go de doalan ávdnasa gieđaid gaskkas, de lean rabas vejolašvuodaide mat bohtet. Dalle dát maid mearkkaša ahte máilbmi ii leat vuostebeliiguin huksejuvvon, jurdda ja ii jurdda, rumašlaš ja ii rumašlaš, muhto baicce sihke ja (gč. maid Kragelund 2004: 95–96).

Mo de galgá áddet Merleau-Ponty eallinmáilmmi ja diehtaga? Son ii hilggo diehtaga, muhto oaidná ahte almmá eallinmáilmmi haga, de ii leat vejolaš hállat duohta máilmmis. Muhto de ii mearkkaš ahte eat sáhte dulkot máilmmi teoriijaid bokte, muhto min eallinmáilmmi ii sáhte unnidit dušše dasa. Ovdavásáhus, mas vuos ii leat reflekšuvdna dahje árvvoštallan, lea vuodđun viidásat dulkomiidda. Go lea sáhka gamus, de olmmoš gamus dovda ovdalaš vásáhusaid vuodul, ja dása sáhtta maid bidjat jurddašeaddji vásáhusaid Bengtssona mielas. Lean ovttaoavililis suinna dás, goit jus geavaha *gamu* seamma dásis go Merleau-Ponty doahpaga *perception*.

ležan duddjonvásáhusat

Láven dájvja vuolgit Gorvái, mii lea mu mánnávuoda ruovttubáiki, go lean ávnnasteamen, muhtomin jurdagis ja muhtomin duođas manan dohko. Vaikko dieđán ovddalgihtii ahte in soaitte gávdnat doppe daid ávdnasiid maid lean ohcamin, de lea dattege dát vuohki munnje mannat áššiide nugo leat. Nugo Merleau-Ponty čilge, de lea ieš olmmoš vuosttas gáldu. Gorvá lea guovlu maid bures dovddan, ja nu lea álki lihkadit dán guovllus. Vaikko dieđán ahte in buot háviid gávna ávdnasiid maid dárbbášan dieppe, de dattege lea cieggan rupmašii mo jurddašit go galgá gávdnat maidege. Fenomenologalaš lahkoneami vuodul ferten dattege álo ođđasit álgit. Mu rupmašii leat vurkejuvvon ovdalaš vásáhusat, muhto dattege galgga rahpat ođđa vásáhusaide saji, nu galget sihke mu rumaš ja miella leat rabas. Dá lea dat maid Halvorsen oaidná leat estehtalaš fágaid ulbmil, namalassii leat rabasmielat álgui (Halvorsen 2005: 44). Go dál ledjen ohcamin lánjaid maid dárbbášin iežan stelligiidda, de vuot jurddašin ahte manan Gorvái vuos álggos

ohcat muoraid. Ovdal go mannen Gorvá, ledjen jo duddjon muhtun ráje dujiid, muhto in lean daid stelligiid duddjon, masa dárbbasín lánjaid. Dál lean rabas oaidnit makkár hástalusaid ja vejolašvuodaid ávnnasteapmi addá.

Gorvá lea leamaš mu áhččeroški nuorravuoda ruoktu. Mu áddjá huksii dálu báikái maŋŋil soadi, ja álggii njáskat njárggaid dies lahkosis gieddin. Áhčče- ja eadnerohkki dađistaga álggiiga bargat eanandoaluin, ja hágaiga bahččigusaid, sávzzaid ja muhtun spiinni. Soai movttáskeigga eanet bargat, ja ceggiiga dasto odđasat náveha ja eanet bahččigusaid. Dan rájes de muitigoađán mu mánnávuoda. Mis ledje ránnját moadde kilomehtera badjelis, geat maddái barge eanandoaluin. Dasa lassin ledje mis maddái ránnján badjeolbmot. Gesiid luittiimet omiid beaivválaččat veaittallassii. Márkanolbmot sáhtte fas buktit sávzzaid ja heasttaid, mat de guhto min áididiid olggobealde. Guovlu olggobealde áididiid ii bálle goassege vesáluvvat, go eallit dulbmo ja guhto. Láven gievkanglássaráigge guovlat allamielleravdda badjel gos lávet gesiid fitnat soavviliid oaggumin, ja fas bajás guvlui bávtte vuoli gos fas luossa láve dohppet. Die nu leat, nugo Merleau-Ponty čállá, vurkejuvvon mu rupmašii vásáhusat mánnávuodaruovttus.

Go dál geahčan allamielleravdda guvlui, de in oainne allamielleravdda inge oainne go soavvilat bákŋet, muhto dieđán ahte dat lea doppe rođu duohken. Mu rupmašii lea vurkejuvvon diet diehtu. Dál lea mu mánnávuodaruovttu guovlu ávdin dien dáfus ahte eai doppe šat oro olbmot beaivválaččat, ja dasto eai leat šat gusat, sávzzat ja heasttat mat guhtot ja dulbmot eatnamiid olggobealde áididiid. Nu lea johkagáddi šaddan rohtun. Stohpu ja báiki gal ain gávdno, ja mii geavahat dálu duollet dálle, ja mearrideimmet oktii njáskat veaháš guovllu nu ahte sáhtta fas oaidnit eanebuš joga. Dáid lánjaid maid njeaidit, vurken go galgga geavahit ávnnasin. Lánját mat leat johkagáttis leat moalkasat, ja oainnán ahte ferthešin gávdnat maid njuolgadat muoraid.

Johkamohkis, gos beaivválaččat orun, lea min dálu lahka vázzinbálggis maid olbmot gesiid geavahit. Dálvet seamma bálga ráigge lea čuoiganláhttu. Láven sihke dálvet ja geasset fitnat vázzimin bálga mielde dahje čuoigamin, go lea erenoamážit heivehuvvon beatnagiidda, ja mus lea beana. Go vázza dahje čuoigá, de šaddá rasttildit rávdnjelinjjá, mii lea sullii 5–6 mehtera govddu. Láven rasttildit linjjá várrečoru alde, ja go várdádan máttás guvlui, de oainnán guhkes guji nu guhkás go fal čalbmi oaidná. Rávdnjelinjjá oamasteaddjit fuolahit ahte ii galgga gudji vesáluvvat, ja njásket dan. Ledjen vázzimin doppe geasset, go oidnen ahte ledje fitnan njáskamin ja guođđán lánjaid eatnamii. Dát lánját ledje njulges ávdnasat

mat leat šaddan goikedieváin ja máddelis go mu mánnávuodaruoktu. Muhtumat dain ledje jo goikagohtán.

Guovtti báikkis vižžen dasto ávdnasiid. Nubbi lea mu mánnávuoda ruovttu-báiki ja nubbi fas guovlu gos dál orun, ja mun vásihan dan guovtti ávnnastanbáikki goabbat láhkai. Álgen dán čállosa dainna ahte čuoččun mielleravddas ja geahčan Gorvvá dálu, ja lean ávnnasteamen. Lean sahán lánjá mii lea dan mađe njuolgat ahte dieđán das sáhtán ávnnastit juoidá.

Lánjaid, maid ávnnastedjen sihke Gorvvás, Kárášjogas ja Johkamohkis, ollejin ja bidjen goikat. Goikkadettiin ávdnasiid hutkagohten bevddiid man ala duojit galge. Mu bargovuohki lea ahte duddjon dađistaga ja maiddái fuomášan ođđa beliid duddjomis dađistaga. Oidnen maid ahte dárbbasšin eanet ávdnasiid ja dahken mánnga mátkki (gč. govvosa 1).

Govus 1. Ávnnasteapmi.

Čuočodettiin mielleravddas ja várdádettiin iežan mánnávuodaguovllu, de oaidnigoađán ođđa beliid birrasis maid ovdal in leat fuomášan dahje in leat jurddašan. Oainnán áiddiid mat leat ceggejuvvon birra gittiid, áidit mat galge eastadit sávzzaid, gusaid ja eará elliid boahtimis gittiide. Oainnán maid hášiid mat gittiin leat, vaikko eai leat šat ceaggut. Go oainnán daid, de sáhtán jearrat ahte

Govus 2. Mis leat áiddit, stoalpput maŋŋálagaid ráhkaduvvon mángga siva geažil.

leago dát oaidnu vurkejuvvon mu rupmašii, danne go oktii lean oaidnán daid go čužžon hášeguoras ja barga. Čuččodettiin das ollesolmmožin oainnán dan mii lea dáhpáhuvvan mángalot jagi dás ovdal, ja oainnán sihke áide- ja hášestoalppuid mat leat bardojuvvon maŋŋálagaid.

Vuojedettiin ruoktot fuomášin geaidnoguoras stoalppuid mat leat bardojuvvon maŋŋálagaid, muhtomin leat geaidnogalbbat, nuppe vuoru leat čuovggat. Váccedettiin bargosadjái Johkamohkis, de oainnán maiddái geaidnoguoras seamma láhkai stoalppuid maŋŋálagaid. Muhtun stoalppuin leat čuovggat ja earáin fas leat galbbat. Jođán meahcis ja oainnán ahte leat stoalpput maŋnemaŋŋálagaid bardojuvvon, ja áiddit mannet dievá ala ja jotket vaikko dan in oainne. Áiddit leat suddjema dihtii, ja geaidnogalbbat guddet iešguđetlágan dieđuid. Go dán fuomášin, rievdagodii maiddái mu meinnnet duddjomis ja fuomášin ahte mu stellegat han maid leat dego áidestoalpput ja galbbat, mat guddet iešguđetlágan mitalusaid.

Govus 3. Anne-áhku askkis.

Nu de oaidnigoađán iežan iešgudetlágan dujiid ovttas, ja bardigoađán daid oktii mañńalagaid nu ahte govvidit mu vásáhusaid stoalppuide. Dat doibmet sihke áidin, čuovgastoalpun ja galban, mat muiltalit guđe guvlui galget olbmot johtit. Juohke stoalppus lea dasto sierra doaibma, ja nu leat maiddái mu stelligiin. Mun sáhtán dattege luvvet eret iežan stelligiid stoalporáiddus, ja dalle doibmet ovttaid mielde. Mun lean omd. duddjon duoji, maid lean gohčodan *Ánne-áhku askkis* (govus 3), gudnijahttin dihtii iežan *Ánne-áhku*, gii lei muiltalusa mielde duojár guhte lávii sihke gođđit ja čiekčat gággásiid. Dán gullen go ledjen jearahallamin olbmuid *Karášjogas Ávdnasis duodjin* -sátnegirjji ráhkadettiin ovttas Solveig Labbain (Guttorm & Labba 2008). Atnen hui mávssolažžan gullat dien oasi mu áhku birra, go ieš in beassan goassege vásihit ahte áhkku gođii dahje čievččai gággásiid. Mun muittán su áhkkun, gii návehastii ja go doppe gearggai, de biepmadii gieđaid sukkástuolus, muhto dalle son lei jo boaris. Mun jáhkán ahte mu *Ánne-áhku* lea geavahan dortte go lea batnán láiggiid, muhto mu muiltalusa de lean válljen láigesnállduin muitit su.

Loahpahus

Lean dán artihkkalis váldán vuolggasaji iežan duddjomis. Fenomenologiiijas lea oktavuoha gaskal subjeavtta, mii dás lean mun, ja subjeavtta fuomášumi, mii dán oktavuodas leat lánját ávnnasin ja mas duddjon dujiid mat fas addet munnje mearkkašumi. Min máhttin lea vuodđun min reflektearmiidda ja teorehtalaš áddejupmái, das go máhttin lea čadnon rumašlaš vásáhussii.

Duddjomis gáibiduvvo ahte geavaha rupmaša, ja duodji ii leat áidna fágasuor- gi mas nu dahká. Min lihkaheapmi ávnnasteamis muitala ahte mii fertet geahččat ášši mángga bealis. Go lean ávnnastan lánjá, de lean mángga láhkai oaidnán áv- dnasa. Ávdnasa mánggabealatvuoha boahťa ovdan go vuosttažettiin geahčan dan eatnamis, nuppádassii fas go lean lokten dan gieđaid gaskii, goalmmádassii go lean njáskan dan ja njealjádassii go lean fearran dan jna. Husserla čilgehus lea ahte fuomášupmi deaivida subjeavttain dego álgodiehtun. Dasa lassin lea rumaš mii vásiha ja lahkona dovdduide ja áicamiidda, nugo Merleau-Ponty čilge. Dovddui- de olahit lea boadus proseassain main lea dahku vuodđun, leš dal duddjon dahje eará dahkamušat. Mii čakŋat iežamet rupmašiidda fuomášan dihtii dáid gállduid mat leat čilgekeahtta ja analysaid haga. Dán oaidná Halvorsen leat vuohkin mo olmmoš kreatiivalaččat bargá (Halvorsen 2005: 44). Halvorsen čujuha dasa ahte olles ráhkadeaddji proseassa gitta gárvves buktagii addá vejolašvuodaid fidnet odđa fuomášumiid ja áddejumiid (dovddastusaid), ja das leat sihke manuálalaš ja mentálalaš doaimmat (Halvorsen 2005: 48). Dulkon Merleau-Ponty nu ahte go mii vásihat rupmašiin, de lea dat oassin min ollislaš áddejumis, mas maiddái jurdda lea fárus. Son molle vuostebealálašvuoda gaskal objeavtta ja subjeavtta, ja danne lea vejolaš hállat diehtomielálašvuodas mii lea dovdduid, áicamiid ja jurdagiid dásis.

Mun oainnán dás buori vejolašvuoda dán geahččat maid duddjoma okta- vuodas ja dutkamis, mas duddjon lea vuodđun. Go mun álgen iežan lánjáiguin bargat, de lei váldojurdda duddjot stellegiid dujiide. Muhto dađistaga go ain rahpasedje odđa vásáhusat ávnnastettiin, vácčašettiin ja vuojašettiin, de ihte maid odđa muitalusat ja vejolašvuodát mat adde mu duddjomii, ja maid dujiide, odđa meinnega, seammás go ain rahpasit odđa áddejumiid ja fuomášumiid.

Lahkonanvuohki, mas čálli dutkin sakka lea sajáidahtán iežas ja deattuhan vásáhusaid dutkanproseassas, lea deattuhuvvon feministtalaš dutkamis ja maid eamiálbmotmetodologiijas. Danne oainnán ge ahte fenomenologalaš lahkonan- vuohki lea muhtun vuohki mo sáhtta sajáidahttit iežas ja mo dan birra čállá.

Gáldut

- Battiste, Marie 2000: *Reclaiming Indigenous Voice and Vision*. Vancouver: UBC Press.
- Bengtsson, Jan 2001: *Sammanflätningar. Husserls och Merleau-Pontys fenomenologi*. Göteborg: Daidalos.
- Frykman, Jonas 2012: *Berörd. Plats, kropp och ting i fenomenologisk kulturanalys*. Stockholm: Carlsson.
- Guttorm, Gunvor 2001: *Duoji bálgát – en studie i duodji. Kunsthåndverk som visuell erfaring hos et urfolk*. [Tromsø]: Det humanistiske fakultet, Institutt for kunsthistorie, Universitetet i Tromsø.
- Guttorm, Gunvor 2009: Small Pieces of Antler Make Sense. – Leena K. Kaukinen (doaimm.), *Proceedings of the Crafticulation & Education Conference*. Techne series A:14/2009. Helsinki: NordFo. 52–61.
- Guttorm, Gunvor 2012: Duodji – A New Step for Art Education. – *The International Journal of Art & Design Education* 31 (2): 180–190.
- Guttorm, Gunvor & Labba, Solveig 2008: Ávdnasis duodjin. *Dipmaduodjesánit*. Guovdageaidnu: DAT.
- Halvorsen, Else Marie 2005: *Forskning gjennom skapende arbeid? Et fenomenologisk-hermeneutisk utgangspunkt for en drøfting av kunstfaglig FoU-arbeid*. HiT skrift nr 5/2005. Porsgrunn: Høgskolen i Telemark.
- Husserl, Edmund 2004 (1913): *Idéer til en ren fenomenologi och fenomenologisk filosofi*. Stockholm: Thales.
- Kragelund, Minna 2004: Ideologiske genstande. – Minna Kragelund (doaimm.), *Tingenes fortællinger: Om at lære det gode liv*. København: Danmarks Pædagogiske Universitets Forlag. 87–116.
- Merleau-Ponty, Maurice 1994: *Kroppens fenomenologi*. Oslo: Pax Forlag.
- Merleau-Ponty, Maurice 2012 (1962): *Phenomenology of Perception*. New York: Routledge.
- Tin, Mikkel B. 2011: *Spilleregler og spillerom. Tradisjonens estetikk*. Oslo: Novus forlag.
- Wilson, Shawn 2008: *Research Is Ceremony. Indigenous Research Methods*. Halifax – Winnipeg: Fernwood Publishing.

Of young birch – *duodji* research and artistic work in a phenomenological perspective

This article is based on a research and development project conducted at the Sámi University College from 2010 to 2012. The artistic part of the project forms part of the empirical data in this article.

Production of knowledge is a crucial aspect of the discussion on a starting point for the development of indigenous methodologies. This article deals with the possible approaches to an artistic investment within *duodji* (Sámi arts and crafts). At the development stage, I started with the idea of using young birch trees in a design process. I examine this process employing a phenomenological approach which proves useful when discussing the Sámi and the indigenous perspective.

The challenge that researchers face is to consider that elements of the empirical material form part of the overall research material. Locations, materials and experiences are all crucial to the artistic result, which is often different from the initial idea.

The research deals with the question of how the creative process and the artist's experiences meet and what this meeting leads to in terms of artistic outcome. Just like other research in artistic work, with emphasis on artistic activity and theoretical analysis, research on *duodji* can be a challenge, as researcher and practitioner are one and the same person. Research that includes artistic activity describes the researcher's experience and understanding from first person point of view, and as such, the phenomenological approach provides a good basis.

When elaborating on the world of life and bodily experience, my basis is Merleau-Ponty's interpretation of bodily phenomenology (Merleau-Ponty 1994, 2012 (1962)). This I transfer to my own creative experience.

Keywords: *duodji*, phenomenology, bodily experiences, small birch trees

GUNVOR GUTTORM

Sámi University College

gunvor.guttorm@samiskhs.no